

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

7. füzet.

Újabb adalékok Domitianus két dáciai hadjáratához.

A Dácia elfoglalását megelőző véres küzdelmek részleteiről vajmi gyér adattal rendelkezik a világtörténelem. Annál becsebb azért reánk nézve minden legkisebb új adalék s így az a nevezetes felirat is, melyet a német kormány által eszközöltetett ásatások révén *Schmidt Brunó* építészeti tanácsos, az egykori *Heliopolis* romjaiból *Baalbeknél* hozott 1903 nyarán napfényre s melynek világtörténelmi fontosságát *Mommsen Tivadar* méltatta a berlini tud. Akadémia bölcsészet-történelmi osztályának 1903 június 30.-iki ülésében. A régészeti irodalomnak eme gazdagodása első sorban minket, az ős Dáciában érdekelvén, mesterünk magyarázataival,¹ fájdalom hattyúdalával, sietek azt én is gyérszámú adattárunkba beilleszteni. A felirat szövege következő:

C VELIO SA

VI F · RVFO P · P · LEG XII

FVLM · PRAEF · VEXILLARI

ORVM LEG · VIII · I ADIVT · II · ADIVT ·

5 II AVG · VIII · AVG · VIII · HISP · XIII GE

M · XX · VIC · XXI · RAPAC · TRIB · CO

H · XIII · VRB · DVCI EXERCITVS AFRICI ET

MAVRETANICI · AD NATIONES · QVAE

SVNT IN MAVRETANIA COMPRIMENDAS DO

10 NIS DONATO AB IMP · VESPASIANO ET IMP ·

TITO BELLO IVDAICO · CORONA VALLAR

TORQVIBVS FALER is ARMELLIS · ITEM

DONIS DONATO · CORONA MVRALI

HASTIS DVABVS · VEXILLIS DVOBVS ET BEL

15 LO MARCOMANNORVM² QVADORVM

¹ Theodor *Mommsen* Inschrift aus *Baalbek*. Sitzungsberichte der königlichen preusischen Akademie der Wissenschaften. XXXVIII, XXXIX, XL. Berlin 1903. 817 l. 1903. november 1.-én bekövetkezett halálával tehát utolsó nyilvános előadása is Dáciáról szólt.

² Felíratilag itt mutatkozik *Marcomanni* forma először a szokásos *Marcomani* helyett.

- SARMATARVM ADVERSVS · QVOS EXPEDI
 TIONEM FECIT PER REGNVM DECEBALI
 REGIS DACORVM CORONA MYRALI HAS
 TIS DVABVS VEXILLIS DVOBVS PROC · IMP · CAE
 20 SARIS AVG · GERMANICI PROVIN CIAE PANNO
 NIAE ET DELMATIAE · ITEM · PROC · PROVIN CIAE
 RAETIAE IVS GLADI · HIC MISSVS IN PARTIAM EPIPHA
 NEM ET CALLINICVM CVM AMPLAMANV · TRIBV
 TARIORVM REDVXIT · M · ALFIVS M · F FABO ||||
 25 L || IACVS A QV |LEI VET LEG · XV AI OI ||A ||P

C. Velio Sa(li)ci f. Rufo p(rimo) p(ilo) leg XII fulm(inatae) praef(ecto) vexillariorum leg(ionum) VIII, I adiut(ricis), II adiut(ricis). II Aug(ustae) VIII Aug(ustae) VIII Hisp(anae), XIII gem(mae) XX vic(tricis) XXI rapac(is) trib(uno) coh(ortis) XIII urb(anae) ducei exercitus Africi et Mauretanicus ad nationes, quae sunt in Mauretania comprimendas

donis donato ab imp. Vespasiano et imp. Tito bello Judaico corona vallar(i), torquibus fa(le)r(is) armillis et bello Marcomanorum Quadorum Sarmatorum adversus quas expeditionem fecit per regnum Decebali regis Dacorum, corona murali, hastis duabus, vexillis duobus

procurat(ori) imp. Caesaris Aug. Germanici provinciae Pannoniae et Delmatiae item proc(uratori) provinciae (R(aetiae) ius gla(d)i (habenti)

Hic missus in Parthiam Epiphanem et Callinicum regis Antiochi filios ad imp. Vespasianum cum ampla manu tributarium reduxit.

M. Alfius M. f. Fab. O . . . l iacus Aqu(i)le(ia) vet(eranus) leg(ionis) XV Apol(linaris) a(mico?) p(iissimo?).

A 19. és 20. sorban előforduló *Caesar Augustus Germanicus* jelző a *főnév nélkül Domitianusra* vonatkozik s ez a sajátos *memoria damnata* meg egy sirmiumi felíratból¹ ismétlődővén, a Kr. u. 96-ban Deceballal kötött lealázó békével hozható összefüggésbe, úgy hogy ezt az emléket *Nerva* korában, vagy még inkább *Tra-*

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III. Supplementum 10.224 donis donat: ab imp. *Caesare* Aug. *bello Dacico* torquibus armillis phaleris corona vallari.

ianus első éveiben (tehát Kr. u. 100 körül) állítható *Rufus* tisztelője *M. Alfius*, a mikor *Domitianus* nevét büntetésből elhallgatták.

A megtisztelt *Rufus* származási helyéről hallgat a terjedelmes felirat, mely a java férfi korban, úgy a negyvenes években elérhető ¹ *premilatusi* fokon, a centurióság befejeztével veszi fel pályafutását. Ezt a fokozatot Kr. u. 60—71-ben a judaeai háború időtájában érhető el. Innen kezdve szabályszerűen emelkedett a XIII-ik városi cohors tribunusává,² de abból praetori cohors tribánatusságra már nem juthatott.³ Kitüntetésben kétszer részesül. Először — *Vespasianus* alatt — 71-ben a judaeai háborúban vitézkedve a kisebb rendű *torques armillae phalerae* és díszkoszorú (*corona vallaris*) tulajdonosa lett, még mint kiválóan becsült centurio, vagy primipillus.⁴ Majd a mi területünkön szerzett érdemeit a legio paranesnokoknak⁵ vagy a segédesapatok praefectusainak⁶ osztogatott *corona muralis*, *hastae duae*, *vexilla dua*-val jutalmazá *Domitianus*. A katonai térről most a szokott módon a procuratori körbe lépve, *Domitianus* Kr. u. 81—96 közt, az akkor még osztatlan *Pannonianak Dalmatiával* egyesített *procuratorává* küldé (procurator imp. Caesaris Aug. Germanici provinciae Pannoniae et Dalmatiae). Innen hihetőleg ismét *Domitianus Raetia* procuratorává lépteté elé, mert habár terjedelemre *jóval kisebb vala* ez a provincia, azért mégis rangemelést jelentett a procuraturával kapcsolatos *ius gladii* joghatályával (Procurator Raetiae ius gladii dehabenti is oda értendő).⁷

¹ Így *M. Blossius Pudeus* (Corp. Inscript. Latin. VI. 3453) ki prope diem consumationis primipili sui 49 éves korában halt el.

² Hasonló előmenetelt mutat *L. Ovinius Rufus* Tiberius idejében, (Corp. Inscr. Latin. X. 4872. ki primipil. leg. XIII gem.-ből trib. mil. cohort. XII urb. lett. További analógiák Corp. Inscr. Latin. V. 7003 és Corp. I. Lat. XI. 395. is.

³ Ilyen előmenetelt mutat Corp. V. 7003., VI. 1599. X. köt. 4872., XI. 395., XIII. 3626.

⁴ Hasonlók Corp. Inscr. Latin. III. 10224., VI. 3580 és 3584., X. 3886., XI. 390, 3911, 5992., XIV. 3612.

⁵ Corp. I. Latin. X. 135. XIV. 3612.

⁶ Hasonlót mutat Corp. I. Lat. V. 1449. és X. 4802.

⁷ Corp. Inscript. Latin. II. 484. proc. prov. Mysiae inferioris eiusdem provinciae ius gladii, tehát *Mommsen* szerint a ius gladii, mert nem decli-

A hivatali carrière illetően részletezése mellett kiválóan becses történeti vonatkozásokat szolgáltat feliratunk történelmileg és specialiter *Dácia történetére* is. Így első fegyverdiességét a Kr. u. 66-ban megindult iudaeai háborúért nyeri Vespasianus és Titus-tól 71-ben s azonos lehet azzal a *Rufus*¹ nevű egyiptomi eredetű római vitézzel, a ki *Machaerus* város ostrománál merészségével feltűnést keltett. Ekkor a XII. legióban centurio vagy primipillusként szolgálhatott. Ez a legio *Titus* alatt vett részt a zsidók leverésében. Innen Parthiába nyert kiküldetést, *Epiphanes* és *Kallinikos* commagebeli hercegek, a 72-ben detronizált *Antiochus* fiainak és követőiknek visszahozatalára.² Josephus ilyen katonai küldetésről nem szól, csakis *Vespasianus*nak *Vologesushoz* intézett felhívását és a fejedelmi ivadékok önkényes visszatérését örökíti meg, a mi aligha felel meg a valóságnak. A rómaiak politikai befolyásának érvényesülését a távol keleten ez a tény is kellően igazolhatja.

Most a mauretaniai expedícióban vett részt *Rufus*, mert daczára annak, hogy a *Gajus* császár által *Jubától* elfoglalt tartományban *Suetonius Paullinus* és *Hosidius Geta* az első lázadásokat elnyomták, azért ott katonai egyengetni való akadt bőviben. *Rufus* nyolez legio segédesapataiból alakított hadosztályt vezetett. Mikor történhetett ez a nevezetes expeditio? *Nero* idejében semmi esetre, mert a *Galba* által szervezett *legio I. adiutrix* s a *Vespasian*tól felállított *Legio II adiutrix* is ott szerepel s a *iudaeai* háború utánra említi a felirat is ezt a vállalatot. A további legiókból háromnak u. m. a *legio LII. Augusta*,³ *legio VIII. Hispana*,⁴ a *Leg. XX. victrix*,⁵ sőt tán a *Leg. II. ad-*

nalható substantív alkalmaztatott. A ius gladiüvel felruházott procuratorok jogait Mommsen Staatsrecht 2³ 270. lapján, s még bővebben Strafrecht 243. lapján fejtette ki.

¹ Josephus : Bellum jud. 7, 6, 4 = 199 Niese.

² U. az : Bellum jud. 7, 7. 1—3 = 219—225, egy *Heliopolis*ből eredő felirattal Dessau azt igazolja, hogy a Syria helytartója által intézett (bellum) *Commagenicum* végződött volna a király letételével s hogy a római csapatok nem találtak fegyveres ellenállásra.

³ Dio 60., 9. Plinius Nat. Hist. 5., 1., 11.

⁴ Dessau 2246.

⁵ U. o : 2255. — ⁶ U. 6 : 2271.

*iu*trix¹ *vexillationi* Britanniából mozgosítottának Mauretaniába. A másik négy legio és pedig *Leg. I. adiutrix*,² a *Leg. VIII. Augusta*,³ a *Leg. XIV. gemina*⁴ és *Leg. XXI.*⁵ rapax *Vespasianus* korában Felső-Germániába feküdtek.⁶ Ott tehát békés nyugalom uralkodhatott akkoriban s *Vespasianus*tól egészen a *chattok* lázadásáig *Domitianus* alatt. Hogy azonban egy komoly hadműveletet csakis a helyőrség ily jelentékeny gyéritésével intézhetett el a császári kormány, ez ama kor hadvezényletének oly végzetes tévedése vala, mely a tartományi lázadások hosszú sorozatának előidézőjévé vált, s melyet sok keserű csalódás multán próbált helyrehozni *Constantinus* hadi szervezete. A mozgosítás közelebbi ezéjját nélkülözzük; de mint *dux exercitus Africi et Mauretanic*i eme két tartomány rendes helyőrségéhez tartozott 3 legiónak támogatására s úgy *Mauretania*, mint *Africa Numidia* magasabb rangú parancsnokainak combinált közreműködésével tervezett hadi vállalatra gyűjtött és legionként az analogiák szerint,⁷ ezer főre becsülhető osztagnak *Rufus* a mozgosítás tartama alatt térparancsnoka lehetett. Az összpontosítás befejeztével léphetett parancsnoki functióba s így ékelődött be gyakorlati szükségből a tartományi- és mozgosítási parancsnokság közzé ez a szokatlan és sajátos *tribunatusi* szerepkör. Már abból a körülményből is kidomborúl ez a folyamat, hogy mint a Carthagóban állomásolt XIII. városi *cohors* parancsnoka

¹ Dessau 2278. Már *Domitianus* idejében, hihetőleg Pannoniában állomásozott a *legio II. adiutrix* (*Hermes*, 3, és *Corp. Inscript. Lat.* III. 10224.); de a Duna melléki hadi erejét aligha nélkülözhatték a mauretaniai *expeditio* javára.

² Dessau 2277. Ez a következő *L. VIII. Augustával* és *XIV. geminával* már 70-ben a germán felkelés leverésére vezényeltetvén, a III-ik ott talált legióval ott maradt. Lehetséges egyébként, hogy *Domitianus* alatt Hispaniában állott a *leg. I. adiutrix*.

³ Dessau 2264.

⁴ Dessau 2262.

⁵ Ugyanó 2273.

⁶ Mommsen *Römische Geschichte* V. 145.

⁷ *Igy Corp. Inscript. Latin* X. 5829. felírata Ferentinumból: *primus pilus leg. III. Aug. praepositus vexillationibus milliaris tribus expeditione Britannica Leg. VII. gemin. VIII. Aug. XXII. primig.* Az 1000 ember felett az 500 számláló *cohors* és egy *auxillaris cohors* quinquennarisből telt ki.

nyerte az Afrikába vezényelt nyolcz legiobeli segédszolgálatok úgy nevezhető *térparancsnokságát* s az összpontosítás vezetőjeként szinte természetszerűleg hárult reá a tartományi haderőtől elkülönített *exercitus Africus et Mauretanicus ad nationes quae sunt in Mauretania comprimendas* további önálló vezénylete is (*dux*).

Hogy a Mauretániában felmerült eme pacificationalis expeditióhoz éppen a szomszédos Hispaniából nem vettek igénybe segítséget, az további értelmezésre alig szorúl. Csak természetes, hogy a legio VII. gemina, mely akkor Hispaniához tartozott, hiányzik a levezényelték sorából. A legio I. adiutrix, mely azelőtt Hispaniában szolgált ugyan, a mozgósítottak közé esett; de már *Felső-Germániából* indul, a hol nélkülözhető vala legénységének egy része. *Gallia* hadereje hasonló okból nem vala igénybe vehető, mert a lázadás tüze mindezekhez igen közel lobbanhatott fel.

A *Flavius*-házak Mauretániában viselt hadjáratainál azonban mégis fontosabb reánk nézve az a hadjárat, melyet *Rufus* a *marcoman*, *quad* és *sarmata* népek ellen éppen *Dacian*, a dákok királyának, *Decebal*nak királyságán vezethetett s melyért újabb kitüntetést nyert. „Et bello Marcomannorum Quadorum Sarmatorum adversus quos expeditionem fecit per regnum Decebali regis Dacorum“ (L. a felirat 17—18. sorait.)

Erről a Domitianus idejében viselt hadjáratról szűkszavú felírataink különféleképen emlékeznek idáig meg. Így *expeditio Suebica et Sarmatica* néven örökíti meg Pisidiában¹ (Antiochia) a XIII. legio gemina legatusára vonatkozó felirat, mely az időpontra azonban közelebbi támpontot nem szolgáltat.

Majd *bellum Suebicum it(em Sar)maticum*nak említi egy *Potentia*ból ismeretes felíraton (Corp. Inscript. Latin, X. 135) a *Donis (militari)bus bello Suebico it(em Sar)matico corona murali cor(ona) vallari hastis puris duobus vex(ill)is ar)gentis duobus* kitüntette. *Bellum Germanicum et Sarmaticum*ként említi Traianus kitüntette *Tifernum Metaurensis*ből (Corp. Inscript. Latin. XI.

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 6818 leg. Leg. XIII. gem. donat. don. militari. expedit. Suebic. et Sarm.

5992) Don. Donato ab. imp. Traiani Aug. Germ. ob bellum Dacii torquibus armill. phaleris corona vallar. et a priorib. principibus, vagyis Domitianustól) *eisdem donis donato ob bellum Germ(anicum) et Sarmatic(um)*. A *Bellum Dacicum et bellum Germanicum* nevet említi Perinthosból (Corp. Inscript. Latin. III. 7397 sz.) egy felírat: Donis donatus bello Dacico et bello Germanico. Végre Domitianusnak két kitüntetettje és pedig a fenn Sirmiumból már idézett (Corp. I. Latin. III. 10.224) felíraton (bello Dacico torquibus armillis phaleris corona vallari) és Carthagóból egy szintén Domitianustól kitüntetett részese a dák háborúknak *bellum Dacicumból* vannak megörökítve. Így különösen a carthagóbeli felíratnak a Corp. Inscript. Latin. VIII. 1026. sz. a. látható eme sorrendje: Donis donatus a Domitiano ob bellum Dacicum, item ab eodem ob bellum Germanicum, item torquib. armillis ob bellum Dacicum. Domasewsky Alfréd¹ ugyan a *bellum Germanicumot*, melyet Mommsen² egészen találólag a suebsarmata hadjárattal egynek tart, csakis Antoninus Saturninus lázadásával azonosítja, miután legyőzőjét Appius Norbanust *confector belli Germanici* czímmel magasztalja sírfelíratán a hitvesi hiúság.³ Mommsen találó kritikája szerint azonban egy kisebb jelentőségű helyi mozgalom aligha szolgál vala okúl magasabb katonai kitüntetésekre s az özvegy tetszelgő rendelkezéséből használt *bellum Germanicum* a hivatalos megkülönböztetések dolgában bizonyító erővel nem bírhat. Domitianus eme kitüntetettje tehát a *bellum Suebicum et Sarmaticummál* azonos *bellum Germanicumban* vitézkedhetett.

Ezen felíratí adatkészletből a háborúk időrendje is jóformán kikerekíthető. A sueb, marcoman quad és sarmat népek ellen viselt hadjárat, úgy látszik, a Domitianus által *Dacia* meghódítására kezdeményezett első dák hadjáratból (*bellum dacicum* Corp. III. 10.224 és VIII. 1026) keletkezett. Domitianus nem kapván meg azoktól a megígért segítséget, *szószegésükért* expedíciót indított ellenük, sőt a szomszédos *szarmata*k ellen is. Ez vala tehát a Suetoniusnál is említésbe jövő *expeditio Sarmatica*,

¹ Alfred Domasewsky: Correspondenzblatt 1902. 114 lapján.

² Th. Mommsen Hermes 3, 117.

³ Corp. Inscript. Latin. VI. 1347.

a potentiai felírat szerint a *bellum Suebicum* item *Sarmaticum*, azaz a *bellum Germanicum et Sarmaticum*. S hogy ez a bosszúzó hadjárat a *dákok földjén Decebal király országán indulhatott meg* s így az első dák hadjárat a rómaiakra kedvezőleg végződhetett, azt a baalbeki felírat igazolja. Így válik érthetőbbé Dio Cassius elbeszélése is, mely szerint Domitianus a markomannoktól vereséget szenvedve, Decebal segítségére támaszkodik s felveszi vele a korábbi időkben visszaútasított szövetséget. S a Suetoniusnál a szarmaták megtámadása idején említésbe jövő „*legione cum legato simul caesa*“² vagyis *Oppius Sabinus* legatusnak seregestül való felkonzoltatása eredményezheté a rómaiak szégyenletes vereségével végződött második dák hadjáratot, mikor Domitianus Decebalus követét akará az általa trónvesztettnek declarált király helyére ültetni, a mit a dák király hadüzenetnek nyilvánítván, kitör a Domitianusra oly végzetessé vált újabb dák hadjárat, melyben nyerheté harmadik kitüntetését a carthagói felírat vitéze (C. I. Lat. VIII. 1026); item *torquibus armillis ob bellum Dacicum*.

Ime tehát lassankint kibontakozni kezd előttünk a tragicus hadjárat okaival és előzményeivel! Csak egy pár hasonló felíratot vessen fel még a jó szerencse s Dacia eme kiválóan érdekes de bonyolult korszakában is eligazodhatunk lassankint. Hála azért Mommsennek, a nagy mesternek, ki hatyúdalát is Dácia-nak szentelte. Áldassék azért az ő nagy neve mindörökkön örökké mi közöttünk!

¹ Dio 67, 7, 1, 2. a 172. 174 l. Boistevain kiadása.

² Suetonius: Vita Domitiani 6. Eutropius 7, 23. Jordanes Get. 13.

„Szenczi“ Molnár Albert születési helye.

Midőn Ratold nb. Roland nádor Pozsonymegye főispánja 1252. november 25.-én bizonyos Toposz fia Miklósnak a Cсандal nevű földet visszaadja, kiemeli, hogy ennek első határa keletről a *Zemch* faluhoz tartozó földek mellett kezdődik.¹ — Cсандal már nem létezik jelenleg mint önálló helység, nevét azonban a Pozsonymegyének szempezi járásában még most is létező Csataj nevű községnek Szempez felé néző egyik része őrzi. *Zemch*, vagy — mint a helyes kiejtés kívánja — *Szemcz* nem más, mint az ugyanazon járásban még most is létező Szempez.

1276. aug. 18.-án olvassuk, hogy IV. László király Hontpázmán nb. Tamás bán Nyitramegye főispánja házi tisztjének: Tolvaj János fia Jakabnak a Tolvaj nevű birtokot, melyet azelőtt Bodó fia István a pozsonyi vár *Zemch* faluban lakó vendégnépének eladott, adományozta;² e Tolvaj pedig nem más, mint a Szempez tőszomszédságában még most is létező Boldogfa nevű falucska.

Midőn a pozsonyi káptalan 1324-ben a pozsonymegyei Cseklész nevű birtokot határolja, azt mondja, hogy a nevezett birtok keleti határa azon országúton veszi kezdetét, melyen *Zemch* felé utaznak.³

Midőn 1333-ban Bogár fia Márton fia Gergely és Jányoki Domonkos között fentebbi Tolvaj (földe) miatt per támadt,

¹ Knauz, Mon. eccles. Strigon. I. 401. (V. ö. Wenzel, Árpádkori új okmánytár II. 261.)

² Wenzel IX., 147.

³ Fejér, Cod. dipl. VIII, 2. 527.

előbbi azt állította, hogy a *Scemch* nevű birtok is az övé;¹ ennek a kiejtése is: *Szemcz*. 1337-ben a neve: *Scench*.²

1353. jan. 31.-én azonban már lényeges eltérésre bukkanunk, amennyiben már a „forum oppidi *Scempch*”-ről van szó.³ A faluból tehát már város lett és neve már „*Szempcz*”-nek olvasandó.

1390-ben pedig megint csak *Zemch*.⁴ A XV. század elején *Sempcz*; 1408. és 1409-ben *Zench*, 1426-ban *Zempcz* néven szerepel.⁵

1450. okt. 18.-án Rozgonyi György, Pozsonymegye főispánja arról panaszkodik, hogy guti Ország Mihály emberei az ő *Zempcz* nevű városának szomszédságában levő, Szent Mártonról nevezett temploma dísztárgyait elrabolták.⁶

1487. és 1489. között „*Semps*” mint nagy bortermelő hely szerepel.⁷

1492-ben *Sempcz* néven fordul elő.

1577-ben Jeszerniczki Kristóf „tricesimator (harminczados) *Zempziensis*”.⁸

1582. és 1584. között *Zemcz*, *Zempcz* és *Szempcz* alakban fordul elő.⁹

1621. szept. 15.-én ír Bethlen Gábor „ex castris nostris ad oppidum *Zentz*” positis; ugyanazon évi szept. 22.-én mondja „*Szencz*”.¹⁰

1625. május 28.-án Eszterházi Miklós *Szemczen* írja egyik levelét. 1633. szept. 2.-án ugyanő „*Senczen*” van; hogy ez esetben tényleg Szempczről van szó, bizonyítja azon körülmény, hogy az illető levél e napon Pozsonyban lett írva s hogy a postscriptum „*Senczen* sietve” lett hozzáírva. 1639. szept. 17.-én megint *Szencz*-en van; ugyanazon évi okt. 6.-án a nyitrai megyei

¹ Anjoukori okmánytár III, 23.

² Ugyanott, 394.

³ Ugyanott VI., 33.

⁴ Fejér X. 8., 313.

⁵ Dr. Csánki Dezső úr szives közlése.

⁶ Hazai okmánytár VII. 469. 470.

⁷ Századok 1870. évf. 288. (a Modénai Hippolit-Codexek szerint.)

⁸ Történelmi Tár 1899. évf. 479.

⁹ Ugyanott, 1900. évf. 62. 65. 72. 73. 77. 79—83. 85. 86. 89. 92.

¹⁰ Történelmi Tár 1903. évf. 146. 147.

Semptéből írja, hogy Pozsonymegye közgyűlését *Szenczen* fogják tartani; ugyanazon évi június 16.-án *Szempezen* van.¹

Perényi Imre 1714. okt. 11.-én *Szencz*-re érkezett; decz. 4.-én *Szenczen* hált. 1745. aug. 5.-én az Eszterházi-féle tisztartó *Szempezen* lakik.²

* * *

Az eddigieket csak azért soroltam fel, hogy a helység régibb és időnként változott elnevezését illusztráljam. Kiténik belőlük, hogy legrégibb neve „Szemcz“, hogy ez az idők folyamán *Szempecz* és a lágyabb kiejtés kedvéért „*Szencz*“-re változott. Nézetem szerint *leghelyesebb volna, ha a legrégibb nevet, Szemcz-et még most is elfogadnók, mert Szempecz nem könnyen kiejthető, Szencz-nek pedig semmi értelme sincs.* Hogy a Szemcz vagy Szempecz-ben szereplő „szem“ szótagot mily értelemben vették annak idején, erre határozott válaszuk nincs. Ha Molnár Albert, a nagy nyelvész, magát „Szenci“-nek vallotta (a mennyiben ez alatt csak származási helyét és nem nemesi előnevét értette), fel kell tételeznünk, hogy születési helyének korábbi történetét nem igen éber figyelemmel kísérte.³ A helység jelenlegi hivatalos neve „Szempecz“; a magyar köznép lágyabb kiejtés végett most is többnyire „Szencz“-nek nevezi, a tótok pedig kivétel nélkül „Szencz“ vagy „Szeneccz“-nek hívják.

De volt és van e helységnek — mint ezt Pozsonymegye legtöbb helységeinél észlelhetjük — német neve is: „*Wartberg*“, mely a Bach-korszakban — a mint ezt pld. az akkori időből fenmaradt postai bélyegzések is mutatják — hivatalos jelleggel bírt. E német elnevezés szöfejtése, illetve jelentősége előttem ismeretlen.

Nem éppen megbízható forrásból hallottam, hogy a vasút

¹ Ugyanott 1900. évf. 26. 269. 293. 295. 1901. évf. 512.

² Ugyanott 1895. évf. 148. 156. 305.

³ Kertész Ábrahám, a nagyváradi biblianyomtató, ki 1648-ban nemesiséget szerzett, az oklevél szerint „alias *Szempecz* cognominatus“ sajtótermekein szintén „Szenci Kertész“-nek nevezi magát. (Turul, 1903. évf. 177.) Vajjon Szempezen Kertész nevű család még most is lakik-e? biztosan nem tudom, de hogy a Szemczcel tőszomszédos Boldogfa nevű faluban ily nevű család még létezik, biztosan tudom.

előtti korszakban, midőn az ország minden vidékéből összesereglett németajkú kereskedők előre megállapított időpontban karavánszerű kocsijaiakkal a Szempezen keresztül Pozsonyig, Bécsig, Brünn-ig stb. húzódó országúton találkoztak, azon szempezi dombnál, melyen állítólag már akkor is a templom állt, maguknak találkozó helyet jelöltek ki, azaz „várták egymást a hegynél“, németül pedig „warteten sie sich beim Berge“, a miből ama domb és idővel az egész helység a „Wartberg“ nevet kapta volna.

Ismétlem, hogy e magyarázatot vagy szófejtést laikus dilettantismusnak, erőltetettnek tartom. A legnagyobb valószínűség arra vall, hogy ama bizonyos magaslaton, melyen a szempezi templom jelenleg áll, valamikor egy őrtorony állt és hogy — mert az őrtorony német neve „Warte“ — e magaslat német megnevezését ettől kapta. Jelen sorok feladata azonban nem az, hogy a „Wartberg“ etymológiáját keressék, hanem többi között az is, hogy a régibb okiratokban esetleges előfordultát kikutassák, miután hosszú évek során át egyetlenegy sem ismertem, melyben a helység másképen mint Szemcz, Szempez vagy Szenc lett volna felemlítve.¹

I. Lajos király 1352. jul. 2.-án VI. Kelemen pápát arra kéri, hogy „*Petro Bertholdi de Brumna*“, öcsese, István királyfi kancellárjának egy erdélyi kanonokságot reserváljon, tekintet nélkül arra, hogy az illetőnek már a következő egyházi javadalmi vannak: 1. olvasó kanonokság a győri káptalanban; 2. a szent Márkról nevezett kápolna a zágrábi grécezihegyen, a zágrábi egyházmegyében; 3. a „*parochialis ecclesia sancti Nicolai in Wortberg . . . Strigoniensis diocesis*“.² Miután az esztergami egyházmegyében — legalább jelenleg — Szempezet kivéve egyetlen egy Wortberg, vagyis helyesen Wartberg nevű helységet nem ismerünk,³ határozottan kimondhatjuk, hogy alatta

¹ Dr. Csánki Dezső úr szives volt velem közölni, hogy a „Wartberg“ nevet a középkorból nem ismeri.

² Supplicationes ad Clem. VI. Ann. XI. fol. 48. (Fraknói Vilmos úr feljegyzése.)

³ Teljesség kedvéért ki kell emelnünk, hogy Vas megye németujvári járásában most is egy Vörthegey (Vürthegey) nevű helység létezik, melynek

csak a pozsonymegyei „Wartberg“ értendő. — Hogy Szempez templomának jelenlegi védőszentje Márton és hogy Rozgonyi György 1450-ben a Szempez melletti Márton-templomról szól és hogy 1487-ben Szempez egyházát szintén Szent-Mártonról nevezik,¹ állításunkat sehogy sem támadhatja meg, mert Rozgonyi nem a Szempez városában, hanem csak a *mellette* (prope) lévő templomról szól, a miből következtethető, hogy a tulajdonképeni Szempez templomának védőszentje 1450-ben is nem Márton, hanem más nevű szent volt, minek teljes bizonyítékát különben az esztergami egyházmegye schematismusa is adja, midőn azt mondja, hogy *Szempez plebániája „ad sanctum Nicolaum episcopum“ már a XIV. században főnállott.*

A mi pedig Bertold fiát: Brunnai Pétert illeti, megjegyzem, hogy István királyfi és anyja 1352. nov. 10.-én a pápát arra kéri, hogy káplánjuknak, (a ki egyúttal a királyfi kancellárja is volt) Péternek, az András prépost elhalálózása által megüresedett vasvári prépostságot adományozza.² Meg is történt, mert István királyfi özvegyének kancellárja Péter pld. 1355. jan. 20.-án a vasvári prépost; 1358-ban pedig már bizonyos Jodok ez. Tekintettel már most arra, hogy e Péter a királyfi és özvegyének kancellárja és hogy úgy István, mint özvegye Szlavoniát kormányozta s Péter a zágrábi grézhegyi kápolna lelkesze, több mint valószínű, hogy böcsője a drávántúli vidéken állott és így nem igen tévedhetünk, ha azt állítjuk, hogy a kétségkívül elferdített „Brumna“ helység is e vidéken létezett és hogy ez a régi „Brumen“, „Bruman“, „Brumam“ (Zágrábmegyében) nevű várnak felel meg, melynek jelenlegi neve *Brubno*.³

* * *

Szempez múltja számos kimagasló mozzanatokban bővelkedik, melyekre nézve csak sajnálandó, hogy mindeddig teljes-

német neve *Wörtheberg*; ez azonban azért nem azonosítható Wartberggel, mert Wörtheberg, ha 1352-ben már létezett, a mi még kérdéses, mint vasmegyei helység nem az esztergami-, hanem a győri egyházmegyéhez tartozott.

¹ Dr. Csánki Dezső úr szíves közlése.

² Supplic. ad Clem. VI. Ann. XI. fol. 175.

³ Thallóczy a Blagay-okmánytár CXXVI. lapján.

ségben összegyűjtve s kellőleg méltatva nincsenek. Ottani tartózkodásom alatt (1874 sept. 14—1890 máj. 13-ig) elég gyakran megkísérlettem, hogy múltjára vonatkozó megbízható adatokat gyűjtsek, de minden erre czélzó fáradozásom eredménytelen maradt. Tizenhat év alatt nem akadtam oly valakire, ki erre nézve már némi előkészítő lépéseket tett volna s az ügy iránti érzékről egyáltalában nem is lehetett beszélni. Kétségkívüli dolog, hogy e valamikor nagyon jelentékeny helység múltjára vonatkozó írásbeli kútfők javarésze a gróf Eszterházi család Cseklészen (Szempez mellett) őrzött levéltárában található, ez azonban nem állt rendelkezésemre. Egynehány újabbkori céhírományon kívül, melyet egy asztalos-mester őrzött, a községi házban, illetve a községi jegyzői irodában egy vaskos könyvet találtam, melybe a mindenkori jegyzők a községet közelebbről érdeklő dolgokról a XVIII. század második felétől kezdve rövid kivonatokat bejegyeztek,¹ melyben pedig az előbbi korszakokra vonatkozókat hiába keressük.

¹ Nyelvészeti s némi történelmi tekintetben érdekesnek találtam, hogy Halus Gábor jegyzőnek 1790-ben tett bejegyzéseiből a következő töredéket ide csatoljam:

Anno 1790. Fölséges második József Romai császár, és Magyarországh királya, kilencz esztendőbeli Magyarországhban lévő uralkodása, és török ellen két esztendeig tartott dieséretes hadakozásoknak elviselése, ezek által az Magyarországhban lévő legnagyobb erősségnek úgy mint Nándor-Fehérvárnak, mely azelőtt török által 51 egész esztendeig bírattatott, és több helységeknek szerencsés visszanyerése után februarius holnapnak 22-dik napján Bécsben boldogúl e világbul kimúlt. Kinek mind éltében mind pedig halála után sok emlékezetre méltó dolgok történtenek, melyekből egynehányat előszámlálom:

Éltében vighez vitt jeles cselekedeti

1-o. Boldog emlékezetű fölséges Magyarország királynénak Mária Teresiának halála után ezen hatalomra jutván, elsöben is a Magyarországh szent koronáját, mely Posonyi várban tartatott Bécsben erőszakosan elvitte, kinek elvitele alkalmatosságával nagy égi háború, és menydörgés támadott.

2-o. Némely szerzeteseket, és apáczákat bizonyos okokra nézve a jószágaiktúl megfosztván, cassirozta.

3-o. Az papi rendeknek minden hatalmát világiakra, és politicus statusra általvitte.

4-o. Az processiókat megtiltotta, és az ájtatosságot új rendre hozatta.

5-o. Hadat viselvén, sok Magyarországh fiait hadi életre húzta. Kik

Kimagasló mozzanatai között szerepel kétségkívül az is, hogy „szenci“ *Molnár Albert* 1574 aug. 30.-án ott született. De miután e soroknak nem az a feladata, hogy életének és működésének méltatásával foglalkozzanak — tette ezt kimerítően dr. Dézsi Lajos úr — arra szorítkozom, hogy e helyen csak a következő reá vonatkozó apró adatot közöljem.

Ha a Pozsonyból Cseklészen keresztül Szempecre vezető országúton haladunk, Szempez főutezája jobb oldalán a templom kissé ferde irányú átellenében egy széles utcai homlokzatú házat látunk, mely jelenleg — ha jól értesültem — a csendőrök laktanyája, azelőtt pedig sokáig a szempezi járás-orvos lakása volt. E ház valamikor csak igen egyszerű, keskeny utcai

között a városunk fiai is majd húszan számláltatnak, kik rész szerént erőszakosan elvitettek, némelyek pedig magok jó szántából hadi életet föl-váltak.

Halála után történt dolgok.

1-o. Még halála előtt mint egy két nappal a maga cselekedeteit megbánván, emlétett szent koronát, maga visszaadta, a melyet a mint menydörgéssel elvitték, úgy szép tündöklő napnak szolgáltatásával visszahoztak és Köpcsénybe, egy napig tartó tiszteletre kitévén, nagy pompával sok mágnásoknak és országbéli nemes iffiúságnak késértetésével Budára elvitték.

2-o. Ezen Budaji várossában majd fél esztendeig tartó országgyűlése tartaték, melyben az Kálvinisták (a mi még ezelőtt soha sem történt) az magok religiojokban oly papi hivatalyokat kívántak, kiknek jövedelme az pápisták cassájából járandó volna, és oly érseket magok részekről kívántak, kinek a mi cardinalisunk és esztergami érsekünk subjectus, azaz alattavaló volna.¹

3-o. Azon processiók és ájtatosságok, a melyek hajdan tartattak, előbbeni lábra szálltak.

1789. esztendőben nagy drágáság az háború miatt uralkodott, mint hogy az ország Ó Fölsége számára adni köteles volt.

1790. esztendőben hasonló ha nem nagyobb drágáság az esztendőnek terméketlensége és szárazsága miatt vala, mely szárazság oly vala, hogy emberi emlékezetet fölül haladott, mivel nemcsak hogy az piarczon lévő tó egészszen kiszáradott, hanem a városban kevés kút volt, kiben víz találatott.

Mellyeket jövő emlékezetre improtecollalta september holnapnak 21-dik napján 1790.

Halus Gáber notarius.

¹ Fölsleges tán megjegyezni, hogy ez merő absurdum.

Szerk.

homlokzatú, a többi parasztházaktól nem igen eltérő házikó volt, mely csak akkor kapta meg jelenlegi átalakítását, midőn a gróf Eszterházi-féle hitbizomány birtokába jutott. *E házban született Molnár Albert.* A szempezi róm. kath. anyakönyvek tudtommal csak 1693-ig nyúlnak vissza, református anyakönyvek nincsenek Szempezen és ha Molnár Albert születése annak idején a réthei, puszta-födémesi vagy német-gurabi protestáns anyakönyvekbe be is lett volna iktatva, nem hiszem, hogy még most is nyomára akadhatnánk. Hallomásból tudom, hogy családja Szempezen még sokáig utána is a kisbirtokosokhoz tartozott. Ottani tartózkodásom alatt egy Molnár nevű iparos-családot ismertem, kinek Szempez nagy szülöttjével való esetleges rokonsága azonban egyáltalában kimutatható nem volt.

DR. WERTNER MÓR.

Fekete Ferencz Kossuth-huszár naplója.

Az 1848—49-iki szabadságharcz története iránt való érdek-
lődésnek kívánok szolgálni, a mikor tordai Fekete Ferencz Kos-
suth-huszár naplóját az alábbiakban közzéteszem. Fekete Ferencz,
miután a kolozsvári unitárius kollégiumot 1847-ben végezte,
1848. szeptemberében, 21 éves korában¹ csatlakozott volt tanuló-
társaihoz, Kolozsvár ama lelkes ifjúságához, a kiket a „nyugat
felől, testvéreink ajkíról“ jövő izenet a szabadságharcz leg-
hősiebb katonáivá avatott. A mint Tordára, Teréz nővéréhez
írt leveleiből kitetszik, a ezukorgyári őrtanyán, a mai javító
intézet helyén történt hamaros kiképeztetése után már 1848-ban
részt vett a fölzendült nemzetiségek ellen viselt esatározások-
ban; naplót azonban csak 1849. januárius 1-től fogva vezet s
mindössze három hónapnak, jan.-, febr.- és márczius hónapoknak
hadí eseményeit jegyezte föl.

Ám ezek az események a magyar vitézség történetének
mindenha a legdicseőbb lapjain fognak tündökölni. Bemnek
Erdélybe érkezése, a föllekesült erdélyi kis sereg győzelmei az
oláh táborokon és osztrák sergeken, majd a behívott oroszokon,
a piski-i csata, Szeben bevétele s ezek közt a harcznak annyi
válságos fordulata: ime, ezekről esik szó a Fekete Ferencz
naplójában. És pedig annál hívebben és megbízhatóbban, mert
a történeteket azon melegében, a csata színhelyén, vagy pár nap-
pal később a pihenő tanyákon jegyzi föl.² Innen van, hogy

¹ Szül. 1827., megh. 1886. máj. 3-án.

² A napló 19×23.5 cm. méretű, 4-r. félbőr kötésben, kopott táblákkal,
megviselt, színes fűző szalaggal. Jelenleg 39 levelet tartalmaz, de címlapja
elől, 1—2 levele a végéről, mintegy 25—30, a 33 és 34 közül 1, a 36—37
közül újra több levél hiányzik. A hiányok azonban a szöveget nem érintik.
Az 1 b. levélen e feljegyzés „1849-ik év“. A napló szövege a 2. a-tól 20. b.
levél közepéig terjed. A 21 a-tól a 37 a-ig üres. A 37 b-től a 39 a-ig Kos-
suth Lajos búcsúja. A 39. b. üres.

dátumai pontosak, a hareztereknek, útnak leírásai találóak, a tábor hangulatát őszintén tolmácsolja, a miket kevésbé lehet elmondani azokról a visszaemlékezésekről, a melyeket Fekete Ferencz bajtársai jó néhány évvel a szabadságharez után foglaltak írásba. S ha a felsorolt érdemeihez hozzávesszük, hogy elbeszélése, nyelvezete ifjonti frissességgel, nem egy helyt költői lendülettel gyönyörködtet, bizvást állíthatjuk, hogy e kis napló élvezetes és tanulságos olvasmányúl kínálkozik mindenkinek, a kit szabadságharezünk nagy eseményei érdekelnek.

1849. év.

Januárius 1. napján. Szándékom volt pontosan naplót vinni katonai életemről, de ez közlegénynek teljesen lehetetlen, különösen háborus időben. 1848. végén imitt-amott történt kevésbé érdekes, apróbb csatáinkat egy jó barátomnak megírtam s most nem tartom érdekesnek újból időt vesztegetni reájok. Sietek tehát a jelen évbelieket leírni, melyek nagyobb szerűek s érdekesebbek.

Ha az ember kényelmesecske polgári életből katonai életbe lép, kivált közlegényibe: szörnyű szenvedéseknek érzi magát kitétetve, bárha később, a nagyobb szenvedések között, azon időkre, mint boldogokra, úgy emlékezünk vissza. 1848. *utolsó napján* indultunk ki Kolozsvárról. Fájdalommal váltam meg kevés jó, de nagyon jó barátaimtól, kiket csak ezelőtt két-három nappal találtam fel, sok élvezet nélküli barangolásaim után. Fájdalmamat csak azon remény enyhítette, hogy tán anyám s testvéreim felé megyünk Tordára, de midőn közép-kapun kiértünk, nagyon rosszul esett azon parancesszó: *egyenes!* azaz Szamosujvár felé.

Januárius 1-én Szamosujvárról Bethlenbe mentünk, hol néhány Schweauxlegert fogtunk el, kik az Urbán táborának útó-csapatjához tartoztak.

Januárius 2-án Beszterczére indultunk. Legelsőbben most léptem szász helységbe. A szántóföldeken mindenfelé sűrű trágya-halmokat láttam, a hegyeken erdőket, s az arra való oldalakban szőlős kerteket. A faluk itt bárha szalmával fedett házakból állanak, de a házak esinosak és sorjába építvék. Mindezek azon elismerésre bírtak, hogy a szász nemzet valósággal egy szorgalmatos, rendes nép.

Talán egész seregünk elismerte ezen érdemét a szász népnek, mert egész illedelemmel és a szászsoknak minden megbántása nélkül vonultunk át a szász falvakon. Különösen meg-

lepett engem némely szász falvakban, különösen a csinosabbakban az, hogy a kőházak magyar nemzeti színre voltak festve, s a világért sem ezen revolutio alkalmával festették ők ezt így, hanem ezelőtti években, a mint a felírásokból is láthatni. Besztercze felé közelítve, a legideálisabb tájakra jut az ember. A mint valami silány hegyek közül kibukkantunk egy gyönyörű völgy-teknőbe, mely négy ágon benyúlik az erdőkkel fedett magas hegyek közé. Annyira meglepettem a kellemetes tájék által, hogy nem tartóztathatám meg magamat a felkiáltástól és hogy a mellettem jövő jó barátomat is ne figyelmeztessem az isteni tájakra. S ezen gyönyörű tájéknak oly szerencsés helyzete van, hogy most, midőn esikorgó hideg tél van s mindenfelé hó, itt szelid, lanya levegő s a völgynek csak egyik ágában hó, minthogy magas hegyekkel van körülvéve az egész és így a sanyarú szeleknek nincs kitéve. A hegyoldalokat itt is szép erdők és a verőfényeseket szőlős kertek fedik; a völgyet pedig a Besztercze vize hasítja át. Most is szép ez a tájék! Hát még tavasszal és nyárban?

Midőn Beszterczére érkeztünk, Urbán már kifutott, Bukovina felé vévén az utat, a besztercei tehetősebb lakosok nagy részével együtt. Az otthon maradt lakosok bántódás nélkül ülhettek szobáikban és járhattak szerteszét az utczákon, hanem sok olyan házak, melyeknek gazdái elszöktek, kirabolttak az ott szállásoló katonák által. A mi nagyon természetes, mert ha az ember éhesen, fáradtan, összefázva, szomjason megérkezik, különösen egy olyan városba, mely nyughatatlanságainak, vagyona elpusztulásának, s még némi tekintetben rokonai, jó barátai meggyilkoltatásának is eszközlője s nincs ki egy meleg szobát, egy darab kenyeret, vagy vizet átnyújtson, — kénytelen maga feltörni az ajtót, ételt keresni, fűteni s önként következik a többi.

Besztercze vára olyan, — kicsi különbséggel — mint Kolozsvár volt, míg kőfalai és kapui megvoltak. Piacza, utczái éppen úgy vannak beosztva. Az épületek többnyire kétemeleűek. Nagyon szerettem, hogy minden utczában egy-egy esztorna volt, melyben tiszta víz esergedezett végig a Besztercze vizéből.

Januárius 3. Beszterczéről kiindultunk Urbánt tovább úzni. Borgó-Prund nevezetű helységben több foglyokat tartóztattak le, kik az Urbán táborából még ott maradtak egy-egy jó ebédet enni, nem gondolván, hogy mű folytonosan üzzük. Ezen helységben van egy nagy papiros gyár. Ezen nap hátralevő részit és az éjszakát itt töltöttük el. Egész estve és éjszaka jöttek vissza a Beszterczéről kiköltözöttek szekerei, rakva elfáradott nőkkel és gyermekekkel, kik látva, hogy senki velök

esűfűl nem bánik, megbánták, hogy kiköltöztek hajlékaikból s átkozták a reactiót, a mely mindezeket létrehozta. Valósággal sajnálni lehetett őket.

Januárius 4. Folytattuk útunkat a határszél felé; útunk havasos, silány helyeken, a határszélbeli oláh falukon vitt át. Mindenütt katona-fegyvereket és elmaradozott sok katonákat találtunk.

Elhagyva a falukat s a havasba jutva, valóságos regényes helyekre értünk. Magas kősziklák, roppant fenyvesek között kigyózik el a jó karban levő Ferencz nevezetű töltött út. Mindenütt, hol kicsiny vagy nagy mélység van, az út karzattal van ellátva. S bizonyos távolságra az útszálon faragott kőzöve-kekre egy-egy erdélyi uraság neve van fölmetszve. Azt gondolom azért, hogy azon egyén volt a felügyelő azon darab út készítésénél.

Mai útunkat az teszi nevezetessé, hogy az Urbán táborának egy néhány századból álló utócsapatjával összeütközése volt első csapatunknak. Lehetetlen valami felségesebbet hallani, mint ily nagy havasok közötti esatatüzet, a sűrű, apró puska-lövések szakadatlan visszhangjai és egy-egy közbeszóló méltóságos ágyúdörgés, mely több perczig hőmpölyög, visszameg visszavervén a magas sziklák és sűrű erdők által. A csata eredménye az volt, hogy ellenségünk megszaladott és mi tovább üztük.

Ezen nap éjszakáján összefázódva, megérkeztünk egy Pojána Stampi nevű néhány házból álló faluba, mely már túl van Erdély határán. Ezen éj egyik a legsanyarúbban töltött éjeim közül. Beszterczétől fogva kenyeret nem láttam, csak szalonát voltam kénytelen enni nyersen, mert már szédültem az étlenség miatt, s midőn éjfél felé egy bakától egy darabka kenyeret kaptam, — szinte menyországban éreztem magamat, midőn számba tettem.

Januárius 5. Útunk regényesnél regényesebb, esakhogy sanyarú hideg van. Ma különösen jól esett, midőn észrevettem, hogy veres esákónk, a fehér föld és a zöld fenyves minő nemzeti színt alkotnak. Délfelé utolérjük az Urbán táborát. Gyalogságunk csak vagy 100 volt, mert a székely gyalogság nem akart Pojána Stampin túl jönni, s onnan visszatért; a bécsi legio esatár-lánczot formált s keményen nyomta az ellenséget vissza. Szerencsénk volt a szűk helylyel, hogy több gyalogságot nem is lehetett volna alkalmazni, mert különben alkalmasint Urbán győzött volna, hanem a bécsiek hősileg viselvén magukat, sikerült a győzedelem, bárha a bécsiek közül néhányan terhesen sebesültek.

Ez éjjen Dorna Vatrán¹ háltunk, honnan az ellenség elsza-

¹ Watra Dorna Bukovinában.

ladt, húst és főzeléket hagyott hátra, a min mi nem kevésbé örvendeztünk.

Januárius 6. Visszatértünk s útunk ott vitt, hol a múlt napokon jártunk. Ezen éjjel Pojána Stampiban háltunk, hanem jobban, mint a múltkor, mert az alatt, míg odajártunk, jó kenyereink, borunk és pálinkánk érkezett.

Míg katona nem lettem, bort ritkán ittam s pálinkaneműt soha s most bámúlnom kell, hogy mennyire megkívánja minden katonai test a szükséges mennyiségű szeszes italt.

Januárius 7. Borgó-Prundon háltunk.

Januárius 8. Beszterezére érkeztünk, hol

Januárius 9., 10. és 11. kényelemben éltünk, mi nagyon sokat használt különösen lovainknak és változóinknak.¹

Januárius 12. Tekére,

Januárius 13. Gernyeszegre és

Januárius 14. Vásárhelyre jöttünk. Mint örvendettek a szegény vásárhelyiek, látva a magyar tábor. Mindenfelől a falukból jöttek a jó székely atyafiak. Mihelyt megérkeztünk, toborzás kezdődött s csakhamar számos újonczok kerültek elő; a szétvert Kossuth-huszárok öltöneiket előszedték s felvéve, egészen más világban érezték magukat.

Januárius 15. Úgy tölt időnk, mint az előbbi napokon.

Januárius 16. Medgyes felé vettük útunkat. Gálfalvánál este felé az ellenséget észrevettük, s ágyudurránással köszöntöttük, mit ők hasonlóval fogadtak. Setét estig tartott az ágyuzás, míg végre az ellenség a faluból kivonúlt egy más szomszéd faluba, Szőkefalvára. Táborunk egyik része Gálfalvára, másik Pocsfalvára ment hálni. Egész éjszaka folyt a puskázás, mert a Szőkefalva felől levő székely előőrsök reámentek Szőkefalvára s onnan az ellenséget hosszas puskázás után kiverték.

Januárius 17. Reggel korán ágyuzni kezdette az ellenség Szőkefalvát, honnan a székelyek csakugyan ki is vonultak Gálfalva felé, hol már útban volt a tábornak ott feküdt része. — Gálfalva, Szőkefalva egy hegyoldalban fekszik, az alattuk elnyúló völgyet a Kisküküllő hasítja át, a Küküllő átellenben fekvő partján Pocsfalva fekszik. A tábornak Pocsfalva felől levő része is megindult a hegyoldalra ágyuival együtt és így az ellenséget két oldalról támadván meg a magyar tábor, néhány órai tüzelés után hátrálni kénytelenítette és űzte egész estvig. Utjában sok gránátost tett fogolylyá. Nevezetes esemény volt, hogy a főtábornok, Bem egyedül lévén, egyszer egy Chveauxleger hadnagy neki vágatott és hozzá akart vágni, mire némely magyar tisztek oda rugtatván, az ellenséges tisztet levágták.

¹ Fehérnemű.

Ezen csatában közülünk kevesen sebesültek meg, de az ellenség sokat vesztett, kivált a tisztjeiből.¹ Az ellenségnek egy része Küküllővár felé vonulván, a mi táborunknak is egy része arra vonúlt, honnan az ellenséget kivervén, ott háltunk.

Januárus 18. Medgyes felé mentünk, hol ellenséget már nem találván, Szeben felé tovább folytattuk útunkat s éjjelre Asszonyfalván háltunk.

Januárus 19. Nagy-Sejken.

Januárus 20. estvére Nagy-Csüstre érkezünk, mely Szebentől egy jó fertály órányira van. Éjszaka az ellenség czirkálói háborgaták előrseinket, többször lármadobot vertek s ágyu durrogott.

Januárus 21. Reggel Szeben alá közeledtünk. A köd miatt Szeben nem látszott jól. Midőn a városhoz egy ágyulövésnyire értünk, sánczokból löni kezdettek az ágyuk. A második golyó jó ezredesünket, *Mikes Kelemt* találta, ki tüstént meghalt. Dicső legyen emlékezete ezen férfinak, ki mágnás volt, de átértvén a kor szellemét — legelsőbbben ült lóra Erdélyben s gyűjtött Bethlen Gergelyvel szabad lovas csapatot, mely később a Kossuth-huszárok ezredének első őrnagyálja lett. — Valóságos szabadelvű katona volt, bátor, eszes és becsületes ember. Nem volt tiszt keze alatt, nem közember, ki szeretettel ne említette volna nevét, ha eléfordult s éppen ezért nagy szomorúságot okozott halála azoknál, kik őtet ismerték.

A harmadik golyó *Téreit*, a főtábornok segéd tisztjét ölte meg. Ekkor kezdetek ágyuink működni s a tábor megtámadó állást venni fel. A csata keményen folyt mind a két részről; embereink egymásra hullottak, tüzelő szereink elfogytak mind az ágyuknál, mind a gyalogságnál, — kénytelen volt a tábor hátrálni. Három ágyunkat szétlődöztvén, ott maradtak. Leginkább oka ezen csata elvesztésinek az, hogy a Czech tábora későn érkezett meg; midőn megérkezett, mi már hátráltunk, mit amazok követtek. Mintegy 60—70 emberünk elesett; 250—340 megsebesült, kik között több tiszt is voltak. Sok lovaink, 3 ágyunk és egy puskaporos szekerünk elveszett. Estve Nagy-Szelindek nevezetű helységbe, mely mintegy 2 órányira van Szebentől, állást vett az öreg Bem; maga állította fel az ágyukat s egy bizonyos szoros pontra maga irányzott egy nehányat.

Estvére az ellenség nagy hurrázással megérkezik a helységbe vezető szoros útra, hova maga a tábornok kemény tüzelést parancsolt, hol az ellenség rendkívüli kárt szenvedvén, visszavonulni kénytelenítettett egy-két órai tüzelés után. Ezen éjszaka

¹ Bemnek a csata napjáról datált marosvásárhelyi proklamációja szerint az ellenség vesztesége halottakban 40 volt.

többször megpróbálták a falut megrohanni, de mindig visszaverettek. A mint később szebeni hírlapokból tudomásomra jött, Szeben alatt az ellenségnek több kára volt jóval, mint nekünk.

Januárius 22. Szelindeken ültünk, valamint

Januárius 23. is békében.

Januárius 24. Szelindeken három felől támadott meg az ellenség, többnyire minden azt hitte, hogy mindnyájunkat elfognak s volt oly törzstiszt, hogy készült átadni magát egész zászlóaljával gyáva félelmében. (Ezt csakugyan meg is mentette tábornokunk a további félelemtől, elbocsátván hivatalából. Megérdemli, hogy becses nevét följegyezzem: Pálfi Domokos.) Dicső volt az öreg tábornok ekkor is, s megjelenése, szelid mosolygása lelket öntött az egész táborba. Ő, úgy látszott, előre tudta, látta bizonyosan, hogy ma meg fogjuk verni ellenségeinket. N.-Selyk felől voltak a kolozsvári honvédek, s oly kitűnő jól viselték magukat, hogy jutalmúl felmentette őket a tábornok az éjjeli őrködéstől. Megemlítést és dícséretet érdemelnek ma a tordai nemzetőrök is, kik kitartással vívtak Vizakna felől. A esztázás délben kezdődött s estvéli 9 órakor az ellenség tökéletesen vissza volt verve.

Januárius 25. 26. 27. 28. 29. Szelindeken ültünk a nélkül, hogy az ellenség háborgatott volna. Szelindek kellemetes kinézéssel bíró kis helység. A házak mind kőből vannak esinosan építve és cseréppel fedve. Minden házon szentírásbeli mondatok, vagy más jeles mondások vannak fölül írva, a gazda nevével és az évszámmal. Ezen helységben is, mint más szász helységben is, sok ház van nemzeti színre festve. Lakosai úgy látszik, gazdagok. A helység hegyek között fekszik s egy, a többiektől különvált hegy dombon egy kis ősi kinézésű vár van, melyet ők „Stolzenburgnak” neveznek.

A szelindeki lakosok titkon több honvédet gyilkoltak meg, s rejtettek hó alá, a mit csak akkor vettünk észre, mikor már a hó elolvadt.

Januárius 30. Reggel, mint minden reggel, ki voltunk állva a főtábornok előtt s nyolcz óra tájt a helyeti, hogy haza mentünk volna szállásainkra, mint rendesen szoktunk, a városból kifelé indultunk — s mikor a hegyen egy hosszú vonalba fel voltunk állítva, egyszerre csak megláttuk az ellenség tömegét a szebeni országúton, mely általunk csaknem békerítve volt. Hanem mihelyt látta az ellenség, hogy nem talál készületlenül, sőt ő lepetük meg, hirtelen visszavonúlt, a nélkül, hogy egy lövés történt volna.

Januárius 31. Vizaknán át Kis-Apoldra mentünk s a lakosok által ott hagyott faluban háltunk csendesen.

Februárius 1. Szerdahelyen át Szász-Sebesbe mentünk.

Februárius 2. Onnan Szászvárosra. Leírhatatlan azon öröm, mit az idevaló magyar lakosokon és ide menekült magyarokon lehetett észrevenni. De nem is sok maradt otthon a magyar fiatalok közül, mert másnap reggel egy órai toborzás alatt 250 utjonezot kaptunk.

Februárius 3. Dévára érkeztünk, hol a magyarság a szászvárosihoz hasonló örömmel fogadott. A közelebbi időben a dévai kicsiny vár, mely egy, a többi hegyektől szinte különvált s csak egy kis nyak által összekapcsolt hegy csúcsán áll, megerősítettet és császári katonák védelmezik. Ekkor egy százados és 70—80 gränizer oláh védelmezte elég munitióval és 3 ágyuval. Nem is próbáltuk bevételét, mert kár lett volna érte embereinket és munitiónkat fogyasztani.

Februárius 4. Békében éltünk, valamint 5-én is. Magyar táborunk még ekkor sok hiányosságokkal bővölködött. A többek közt tisztjeink nagyon könnyelműek s a nagy fizetés¹ nem hogy pontosságra, szorgalmasságra buzdítaná, sőt nagyobb részét hiúvá teszi, s kártyázásba süllyeszti, minek következtése aztán lanyhaság. Nem igen van szakaszvezető tiszt, ki szakasza egy részét jól ismerje, már pedig nincs egyéb dolga. Hát még szükségét hogy tudná? Hibáztatják némelyek Bem generálist az okból, hogy a sebesültekre nem fordított elég gondot. Még csak a' kéne, hogy azokat is ő rakja szekérre! Hisz ő mindent megtett ez iránt is, mert minden századtól egyéneket rendeltetett a sebesültek összeszedésére kettős fizetéssel, de ki a hibás, ha ezek nem teljesítették kötelességüket? Nem a reájuk felügyelő tiszt-e? S ha ez szinte nem lenne is, nem a szakaszvezér van-e legközelebb a sebesültekhez s nem az gondoskodhatnék-e legkönnyebben róluk? Egyébiránt tisztelet a jó tiszteknek, kik minden kötelességüket pontosan teljesítik s ilyenek sem hiányoznak a táborunkban.

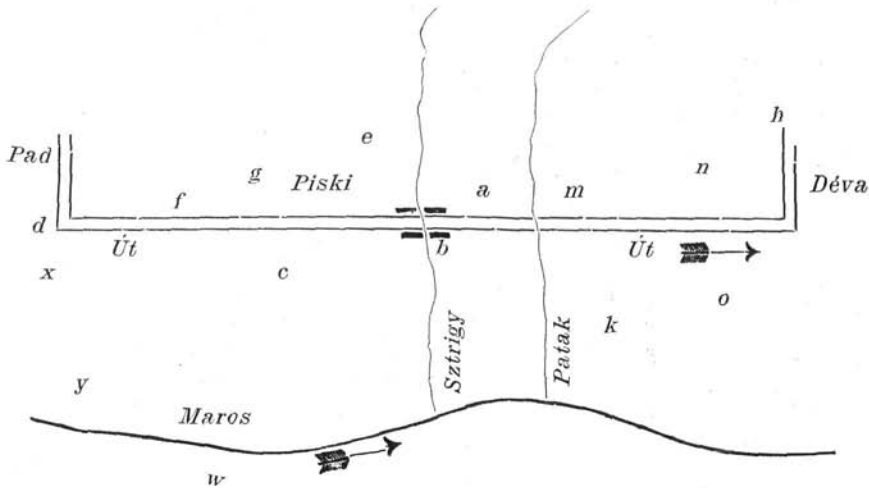
Februárius 6. Reggel 3 és 4 óra között egy oláh csorda kívülről és a városba megbújt, más csorda megtámadott véletlenül s gyűjtogatni kezdett. Csakugyan az ostobák nagy veszteségükkel visszaverettek. Ezen napot is itt töltöttük.

Februárius 7. Déváról kiindultunk. Pad nevű faluhoz közelítve nagy ágyuzást hallottunk. Az öreg Bem generált üzte az ellenség, miután Vizaknánál nagyon megverték. Padhoz közel a futamodók szembe találtak és beszélték a veszteséget, mely részünkről nagy volt, mert sokat elfogtak közülünk és 7 ágyunkat is elvették. Mi is visszatértünk s a piski-i hídnál állást vettünk. Az ellenséget vártuk. A Bem táborának maradványa

¹ Egy századosnak havi fizetése 120, egy főhadnagyé 84, egy alhadnagyé 62 Rfpp. (*Fekete jegyzete.*)

keresztül vonúlt a piski hídon s Dévára ment magát rendbeszedni és kinyugodni.¹

Mi állásunkban maradtunk. Az ellenség Padon maradt. Ezen nap éjszakáján itt levő táborunk, mely egy zászlóalj kolozsvári honvédből, egy zászlóalj székely gyalog és egy század Kossuth-huszárokból állott, itteni állásunkban megmaradt. Tábori tüzeink lobogtak az *a* és *k* betűk alatti berkekben. Az ellenség tábori tüzei *x*, *y* téren, *w* hegyoldalon csillámlott. Mindamellett is, hogy sajnáltuk Bem veszteségét, meglehetősen vidáman töltöttük el hideg éjszakánkat apróbb és nagyobb tüzeink mellett.

Februárius 8. Ma délelőtt mindegyre lármadobot vertek, s csakhamar követte azt a leverés. Furcsa összeütközés volt bizonyos jól frustokolt tisztek között, minek furcsa következményei lettek volna, ha éppen a kitérés perciben egyszerre lármadobot nem vertek volna, hanem unom leírni, mert azoknak a bizonyos tiszteknek megsértődésével nem írhatom meg s szégyellem, hogy ilyen tiszteink is vannak. Délbe az ellenség kevés erővel eljött, megtámadott, de csekély erővel vissza is vertük. Ma estvére várják Dévára a Máriási gyalogezredet és a Württemberg lovas zászlóaljat.

¹ Mennyire megverték szegény öreg Bemet s ő még sincs elcsüggedve. Egy újját ellőtték s képén még sincs változás. Legutoljára jött az ágyuknál s midőn látta a felállított kicsiny erőt, nevetve mondotta: ma megverem az ellenséget, ha idejő. (F. jegyzete.)

Februárius 9. Reggel hét óraker megtámadott az ellenség. Padról jöve a könnyű lovasok esatárlánczot alakítának egy néhányan s hátráltak, ki akarván esalni táborunkat helyzetéből, — de helyzetünket megtartottuk s a *b* alatti,¹ ugynevezett piski hidat felszedtük. Esatárlánczunk az *a* alatti berekben a Sztrigy mellett, a *b* alatti berekben a Maros mellett fel volt állítva s az egy század Kossuth-huszár ágyufedezni a *b* alatti híddal fel volt állítva. Az ágyuzást a miénk kezdték meg a híd mellől. Kemény feleletet kaptunk három oldalról, tudniillik az *f* alatti dombról, a *c* alatti térről és az *e* alatti² Maros part-ról. A tüzelés folyt keményen mind a két részről, de az ellenség ereje sokkal felülhaladván a miénket, alig-alig tudtuk feltartóztatni, hogy hidunkat el ne foglalják. Csakugyan meg is rohanták hidunkat s már néhányan át is jöttek. Ezért rendelte Kemény Farkas ott levő vezetőnk, hogy mű, az ott levő Kossuth-huszárok rohanjuk meg a hídra gyűlteket, mit megtévén, a híd közepéig visszavonúltak, de ott szuronyt szegezve vártak be és egy általános tüzet adtak, mire derék századosunk *Horváth Miklós* elesett, kit századunk, s minden, a ki ismerte, szeretett s szomorúan emlékszik mindig vissza elesésére. Még vagy két közember esett el, s kénytelenek voltunk hátrálni s az azelőtti helyünket elfoglalni az *m* téren. Most közelített a Mária-si ezred és Würtemberg huszár-zászlóalj. Az imént leírt esatárlánczokat megerősítettük. Eppen most megyek egy barátommal vissza, hogy századosom ott maradtott testit, ha lehet, hát hozzam el. A hídon fehér lobogós polákokat³ láttunk, kik kiáltották: „éljen a magyar“. Hallva már régen, hogy a polákok át akarnak állani, hittünk nekik s oda lovagoltunk, kik barátsággal szorították meg kezünket s kértek, hogy kiáltanók meg a többieknek, ne lőjjenek rájuk, mit mű meg is tettünk. A barátságos állás nem sokáig tartott, mert midőn a hídon egy jó csoport átjött már s a híd rakva volt, meghúzzák fegyvereiket s felszólítanak minket ott levőket, hogy adjuk meg magunkat, mert foglyok vagyunk. Megjegyzésre méltó, hogy míg mű ott beszélgettünk, addig Czecz alezredes és Kemény Farkas is oda-jöttek s ezeket is szintűgy letartóztatni akarták. En látván, hogy mindenképpen veszve vagyok, sarkantyuba kaptam lovamat s a *k* berekbe megérkezett Mária-si-zászlóaljnak kiállítottam, hogy nem jó barátok, hanem ellenségek a fehér lobogósok; mire ők lőni kezdvén, a hídon levő polákok visszazsalad-

¹ Később tévesen *k*-ra javítva.

² A esatátér vázlatán nincs jelölve.

³ A lengyelekből álló Bianchi-ezred.

tak, az ájtottakat pedig tisztestől együtt elfogtuk.¹ A segítség megérkezvén, az ellenség minden oldalról visszaveretett. Piskit a gránátosok meggyújtották, az *e* hegyoldalon a kolozsvári honvédek hátráltatták az ellenséget, *e* téren a székely gyalogok, Württemberg- és Kossuth-huszárok. Ágyúinkat *f* dombra szegezték ki, a lovasságot megszalasztottuk, a győzelem bizonyos volt. Egyszerre csak hátrálni kezd a *g* hegyen levő jobb szárny s gyalázatosan futni kezd le a hegyen a híd felé. Minden ember bámult s tudakozta, mi lehet oka ezen nem remélt csúf hátrálásnak, de ekkor senki sem tudta megmondani. Kemény Farkas minden igaz ok nélkül a Kossuth-huszárokat okozta² azután egy héttel is, pedig még azon a szárnyon sem voltak, a melyiken a hátrálás volt. Később csakhamar meg lehetett magyarázni minden vezéri talentum nélkül a hátrálás okát. Ugyanis a kolozsvári zászlóaljnak töltése már kétszer fogyott el, ezeknek fölváltására a torontáli zászlóaljat küldötték. Midőn a torontáliak látták, hogy a kolozsváriak visszafelé mennek, azt gondolták, hogy azok hátrálnak, s a nélkül, hogy egyet lőttek volna, vissza kezdettek futni a *g* hegyen le, mint fergeteg. A híd megtölt, az ágyuk nem mehetek jól át, a Sztrigyen némely lovasok bészorúltak s vízbe merülvén, lovaik elvesztek. Már szinte minden ember átment a hídon, csak vagy 5 Kossuth-huszár s 16 lelkes kolozsvári honvéd maradt visszatartóztatni a rohanó ellenséget, nehogy minden ágyúinkat elfogják. Az öreg Bem a legutolsó ágyúnál volt s azt mondotta: „*Man verlast mich, aber ich verlasse meine Kanonen nicht!*“ Midőn minden ágyu a hídon volt, már előbb ment a hídon s a híd dereka tájutt egy ágyu-szekér rúdja eltörvén, a lovak összebonyolódtak s a szegény öreget nagyon megrugták, s ő esendes lélekkel tovább ment, kibonyolodván a lovak közül. Bem most sem csüggedett el, csak — úgy látszott — csudálkozik a csata rossz fordulatán.

Az egész tábor haladott Déva felé többnyire rendetlenül, kivéve azt a részit, mely a Maros partján volt. Gondoskodott az öreg Bem, hogy mikor a megzavarodott tömeg megérkezik a Déva felől levő domb gerincezig, tovább ne haladhasson, mert

¹ Kemény Farkas és Czetz megmenekülése e szerint a Fekete Ferencz gyors elhatározásának köszönhető. Valószínűleg ebből keletkezett az a hagyomány, a melyet Orbán Balázs *Torda és Környéke* című művében e szavakkal jegyez fel: „A kimentést megkönnyíté egy tordai születésű, Fekete Ferencz nevű Kossuth-huszár, a ki saját lovát élete veszélyeztetésével Kemény Farkas alá adta s így szabadult meg ő“ (L. 291. lap.)

² Ebből tetszik ki, hogy Kemény Farkas úr nem tud combinálni eléggé — legalább mostan nem tudott s elvétette. Neki van személyes bátorsága s punctum. Én részemről, ha Kemény Farkasra szorúl a vezérlés, mindenkor meglátom a fejemet. Ha Bemet látom, vidul a lellem. (F. jegyzete.)

ide a még rendben levő részit a tábornak felállította s látva ezt a zavarodottak, ők is rendbe állottak, ágyuikat kiszégezték; csatáraink kiállottak s megérkezvén az ellenség az *m, n, o* térre, megkezdődött a tüzelés megint mintegy három óraker s keményen tartott mind a két részről, míg aztán szürkületkor az ellenség minden oldalról megveretvén, hátrálni kezdett s Szászvárosig meg sem állott. Mi ezen éjszaka Padon háltunk. Másnap

Februárius 10. Szászvároson át, hol megtudtuk, hogy Ribel elesett és Puchner megsebesedett, Alvinczre mentünk, hol polákokat és lovasokat fogtunk el.

Februárius 11. Fejérvár alatt Bervére,

Februárius 12. Csanádra.

Februárius 13. Estve indulván.

Februárius 14. Délre Kis-Kapusra értünk, hol

Februárius 15. 16. és 17.-ét töltöttük előőrködéssel.

Februárius 18., 19., 20. Medgyesen nyugodtunk.

Februárius 21. Gállfálván.

Februárius 22. Marosvásárhelyre jöttünk.

Februárius 23. Marosvásárhelyt.

Februárius 24. Innen elindultunk Urbán felé, ki néhány nappal ezelőtt a tihuczai szorosnál bejött. Tihuczán levő két ágyunkat mintegy száz Sándor-gyalogost és 24 Koburg-huszárt elfogott egy éjszaka, később N. falunál megint három ágyunkat s több katonáinkat fogta el. Első vesztesünknek oka a Sándor gyalogság őrnagyának árulása, a másodiknak pedig Riekó őrnagy hanyagsága s tán tudatlansága.

Két század Kossuth-huszárt és egy félszázad olasz könnyű lovaszt Pereczi őrnagy vezérlete alatt Vécese¹ felé küldött az öreg Bem. Ő pedig öt zászlóalj gyaloggal s egy század huszárral Teke felé ment. Ez éjjel Vécsén háltunk.

Februárius 25. N. szász falunál délután étettünk s a falu feletti hegyen át akarván menni Besztercze felé, egy szoros úton a hegy tetején az erdőből kemény tüzelés jött, mintegy két század határszélbeli oláhtól, minthogy a hó nagy volt s az erdőbe másképp sem lehetett volna atakirozni, hátráltunk s a főtáborral N. faluba csatlakoztunk.

Februárius 26. Egy magas hegyen át Beszterczére belejöttünk, honnan Urbán már kiment az előttvaló estve Borgó-Prund felé. Mü utánna mentünk Borgó-Prundig, háromszor ütköztünk meg, részünkre mindig szerencsésen. Borgó-Prundnál húzamosabban folyt a tüzelés, de ellenünk csakugyan tovább folytatta hátrálását. Soha vissza ne jöhessen!! Borgó-Prundon háltunk.

¹ Vécs.

Februárius 27. Beszterczére mentünk. Itt marad a gyalogság és székely-huszárság őrizetül. Februárius 28-án visszaindulva Tekén háltunk.

Februárius 28. Szász-Régenben.

Mártius 1. Vásárhelyre érkezünk.

Mártius 2. és 3. Vásárhelyt ültünk.

Naplómat nem folytatván mindennap, sőt hetekig is hevervén tollam a mezei táborozás és szüntelen való útazás miatt: minden napról terjedelmesen nem adhatok tudósítást, hanem a nagyobb dolgokról, ha némely napot el is vétek, mégis említést teszek. Vásárhelyről Gálfalva felé indulva, az útról visszatértünk, meghallván, hogy táborunk Medgyesről Segesvár felé vonúlt. Két napi verekedés után — az első nap mieink keményen megverték az ellenséget — a második nap gyutaacs hiánya miatt kellett hátrálni Segesvárra.

Másnap mű is Segesvárra indultunk, oda megérkezvén néhány napot mulattunk — mialatt Segesvár körül az öreg Bem szorgalmatosan ásatta a sánczokat éjjel-nappal. A dolog oda mutatott, hogy az öreg több napokig s tán hetekig is itt fog mulatni, de mikor már jól be lett volna sánczolva a hely, kivált Medgyes felől — egyszerre csak megindult az egész táborunk Medgyes felé. Az úton egy fájdalmas executionának voltunk tanui. Két Vilmos-huszárt lövetett föbe, minthogy útazás közben egy Koburg-huszár századossal összeveszvé, reá kardot rántottak és meg is sebesítették.

Útközben táborunknak egy nagy része Erzsébetvárosát kikerülve, Medgyes felé vette útját, egy kicsiny részt a hegyek közé küldöttek, más kicsiny rész Ebesfalván át Medgyesnek tartott. A nagy tábor az előtte levő ellenséget mindenütt keményen megverte s nyomult egyenesen Szebennek. A kis tábor a megkerítésünkre kiküldött ellenséget megszalasztotta, a harmadik rész Medgyesben maradt, míg a más kettő Szeben felé sietett különös sebességgel.

Mártius 10. Medgyesben megtámadtatást vártunk Segesvár felől, ezen nap még nem támadtak meg.

Mártius 11. Éjszaka megérkeztek Magyarországról 8 ágyúval 3 zászlóalj és ezen nap az ellenség megtámadván, keményen megvertük s kénytelen volt Segesvár felé vonulni. Mi pedig még ezen éjszakán Szebennek indultunk s a 11-én Bem által meghódított Szebenbe

Mártius 12-én mi is bementünk minden verekedés nélkül. Felvilágosítást itt vettem a dolgok mibenlétéről, mely a következő: Windischgrätz nem volt megelégedve Puchnerrel, az erdélyi generalissal, ki a dolgokat itt vezette ellenünk. Leküldötte *Wan der Null* urat, ki az erőnek nagyobb részét Szeben-

ből kihozta ellenünk Segesvár felé. Szebenben három-négy ezer muszkát és a National-gárdát hagyta. Az ellenünk kihozott nagy erőt három részre osztotta, hogy annál inkább bekeríthesse Segesvárnál. Mű Segesvárról kijöttünk s táborának egy részit jobb kéz felé szorítottuk, a mást megvertük, s a harmadik mit sem tudott arról, hogy mű Segesvárt odahagytuk, míg nem Segesvárt ostromolni akarván, ott senkit sem talált s így jött Medgyes felé, hol hátrálni volt kénytelen. Ő nem is tudta, hogy táborunk Szebennek indult, míg nem hallotta, hogy Szeben be van véve. Ekkor megindult Szeben felé rossz úton, s ez és a sebes utazás katonáit annyira kifárasztotta, hogy csatázásra képesek alig voltak, — Brassó felé volt kénytelen vonulni. Verestoronynál a Szebenben volt muszkák a szászoknak és a császári katonáknak nagy részivel kiűzetett és a passus megerősített. Brassó felé nyomulva, táborunk Feketehalomnál az ellenséget keményen megverte és az országból a Töresvári- és Temesi¹ passuson kiűzvé, Brassónak is birtokába jutott. Szebenben sok ágyú- és puska-töltést, ágyút és fegyvert talált táborunk, valamint Brassóban is. Így állunk ma.

Martius 27-én. A muszka foglyok közül azok, a kiknek kedvek, hajlamok volt a szabadság mellett vívni, feleskettettek vagy honvédeink közé, vagy még legtöbben a lengyel legióba. Egészen másképp néznek ki: vidámabbak, frissebbek.

Mily utálatos nemzet ez a szász, különösen a városi szász s a városiak között is a szebeni. Ki nem mondhatom — elég, hogy nem hiszem — az isten teremtett volna még egy olyan nemzetet, mely ehhez mindenben hasonlítson.

Egy érdeme van ezen nemzetnek: a szorgalmatosság. Ezt mindenki megismeri, de ez az egy érdem oly sok piszok jellemmel van elmoeskolva, hogy inkább ne legyen nemzetem soha gazdag, sem magam, mintsem oly alacson legyen, mint ő.

*

Eddig a napló. Függelékül közlöm nővéréhez írt levelét, mely Szeben bevételéről s az ezzel kapcsolatban levő eseményekről emlékezik meg.

Kedves Thrésim!

Szeben, 1849. mart. 25.

„Sok leveledet kapám s a többiét is, de ily háborús időben bajos válaszolni, mert nem igen van alkalom, s ha van is, ritkán tudja az ember, hogy mikor megy.

Sok érdekes csatáink voltak, melyekről azt hiszem, hogy mind tudtok kisebb-nagyobb mértékben. Sajnálom, hogy én

¹ Tömös.

magam nem írhattam meg nektek azokat, melyekben jelen voltam, már pedig minden nevezetesebben jelen voltam; mert nem minden részleteket írhatnak meg a hírlapban is, s legtöbbször nem is tudja az író az okokat, kivált, ha a kellő hidegvérrel nem nézi a történeteket. Már most nem írok rólok, mert elmúltak, s érdekességüket elvesztették, legalább előttem. Elég az hozzá, hogy nem remélt hamarsággal Szebenbe termettünk. Ennek okáról mégsem tehetem, hogy rövid felvilágosítást ne tegyek, ha talán már máshonnan nem kaptatok.

Windischgrätz nem volt megelégedve, hogy az erdélyi dolgok hogy mennek, nem volt tehát Puchnerrel s a többi generálisokkal megelégedve, minek következtibe egy mást küldött be, hogy a dolgokat vezérelje, kinek neve *Van der Null*. Midőn Van der Null Szebenbe megérkezett, a mi táborunk Medgyesen és Segesvárt volt.

Az említett új egyén azt mondotta, hogy az ellenséget föl kell keresni s nem kell mindig a küszöbhez várni. El is ment Medgyesre, hol az első nap keményen megverte a medgyesi tábor, a második nap a mieink Zünder nemléte miatt Segesvárra húzódtak esatározás után. A segesvári táborral egyesülve, sánczolatni kezdette Bem éjjel-nappal a várost s minden oda mutatott, hogy ott hűzamos ideig fog maradni táborunk. Van der Null táborunkat egészen körül akarta keríteni. Szebenben még csak ezer muszkát és a national gárdát hagyta, a többi erőt mind kihozta; a kihozott erőt három részre osztotta, az egyiket Medgyesen hagyta, a másikat Fogaras felé küldötte, hogy egészen váratlanul oldalról támadjon meg minket a legnagyobb erővel és a harmadikat Isten tudja merről akarta ellenünk hozni.

Egyszerre csak jól elkészült sánczainkat odahagyjuk s indulunk Medgyes felé, a tábor nagyobb része iszonyú sebességgel folytatja útját Szeben felé s az útjában lévő katonaságot mindenütt megveri s kergeti Szeben felé, egy kis erő Medgyesen marad s egy más kis erőt a hegyek közé küldenek, az oda megkerítésünkre küldöttéket véletlenül meglepi s megszasztja s ez is folytatja útját Szeben felé. A császáriak ki tudja hová futottak. Van der Nullnak mindezekről képzelete sem volt. Segesvárt ostromolni akarja s minden ellentállás nélkül bele mehet, nincs senki benne; esudálkozik. Másnap Medgyes felé jön. Mi, a kis erő, lagerbe száll s várja; előőrseink egész nap vesztegeltek s egész éjszaka, de a megtámadás késett. Mi meg nem támadhattuk, mert nagyon kevesen voltunk, s különben is csak az volt a faladatunk, hogyha a nagy erő jön, Szeben felé hátráljunk. Azon éjjel megérkezik két magyarországi zászlóalj gyalog és egy lovas 12 ágyuval s a röppentyűkkel.

Mi támadtuk meg az ellenséget s kevés tüzelés után hátrált Segesvár felé. Ezen esata éppen azon nap történt, a mely napon Bem Szeben alatt volt. Még azon éjszaka esatázástól elfáradtan Szebennek indúltunk s másnap meg is érkeztünk. Van der Null mitsem tudott arról, hogy Bem Szeben felé indúlt s arról sem, hogy két táborát már megverték. Hogy Szeben megvételeit hallotta, mindjárt Szeben felé indúlt, de az országúton nem jöhetvén, rossz útakon jött s tábora úgy elfáradott a rossz úttól és sebes utazástól, hogy mikor helyére megérkezett volna, csaknem mind elhűlött, de különben is késő volt már, mert a szebeni erő már Verestoronny felé volt nyomva. Ó tehát Brassó felé nyomúlt hirtelen, az ott levő muszkákkal egyesülni. Verestoronnyánál a muszkákat kiűzték, a szorosat keményen elállották. A tábor Brassó felé ment. Feketehalomnál egy kemény esatában a muszkákat megverték s az országból a Töresvári és Tömösi szoroson kiűzték, ezeket megerősítették.

A muszkákból, valamint a császári katonákból sokakat tettünk fogolylyá, kik közül a kiknek tetszett átállottak honvédeinkhez, vagy a lengyel legióba s a magyar alkotmányra feleskettettek.

Hogy ezután mi lesz, Isten tudja¹
 Ha itt laktatok volna Szebenben, az egész familiát elláthattam volna szappan és gyertyával, mert éppen egy roppant gazdag szappanyosnál vagyok szállva, a ki elsőkött Oláhországba, lévén nagy gazember s a gyertyát, szappant pajtásaim csak úgy osztogatták, hol ingyen, hol pénzért, a kinek lehetett.

¹ Csipős megjegyzések a szebeni szászokról és személyes természetű ügy.

Közli: PAP DOMOKOS.

IRODALMI SZEMLE.

A gör. kel. egyház és az „unió“.

(Lupás János: Az erdélyi görög keleti egyház és a vallás-unió a XVIII. század folyamán. Budapest, 1904. Barcza J. nyomdája. 8° 74 lap.)

Az erdélyi oláhok egyháztörténetének igen nevezetes és legmozgalmasabb korával foglalkozik ez az értekezés, melynek az a célja, hogy kimutassa, milyen hatással volt a róm. kath. vallással való unió az oláhokra, különösebben a nem egyesült, azaz gör. kel. egyházra. Mert az „unió“ egy új korszakot nyit meg az erdélyi oláhok történetében, a mennyiben az unióval két részre szakad az oláhság és megkezdődik az a kíméletlen küzdelem a két felekezet között, mely még ma sem ért véget, két teljes század múltával, sőt irodalmi téren épen napjainkban a legerősebb. Ennek a küzdelemnek az első századát tárgyalja ez az értekezés, mely az 1701-ik év, a vallás-unió létrejötte és az 1790/1-iki kolozsvári országgyűlés elé terjesztett „Supplex libellus Valachorum“ között eltelt száz év történetét írja le.

Szerző mielőtt reátérne az unióra, ismerteti az erdélyi oláhok helyzetét, különösebben egyházi szempontból, az unió előtt, az erdélyi fejedelmek korában. Az ezt megelőző korban az oklevelek megemlékeznek ugyan az oláhokról (Blacci, Valachi, Olachi) nagy ritkán, de érdemlegesen csak a reformácziónak Erdélyben való elterjedése után említetnek az oláhok, midőn a lutheránus szászok, majd a kálvinista magyarok akarják megnyerni őket az új vallásnak. A szászok sikertelen működése után az erdélyi fejedelmek vették kezükbe a térítést és sikerrel is, a mennyiben az oláhok közül többen tértek át a ref. vallásra, de valami nagy eredménnyel a fejedelmek sem dicsekedhettek. Ezzel szemben meg volt az a hatása a térítésnek, hogy a fejedelmek pártfogása alatt megindult egy irodalmi és művelődési áramlat, mely fölébresztette az erdélyi oláhságot és életképességének tudatára juttatta.

Társadalmi és politikai tekintetben azonban a reformáczió nem sokkal javította az oláhok helyzetét, minthogy azok, kevés kivétel-

lel, mind jobbágyok voltak. A XVII. század végén új áramlat keletkezett, melynek czélja az volt, hogy a most már a Habsburgok kezébe került Erdélyben az oláhokat a róm. kath. egyház kebelébe csalogassa. Baranyi Pál jezsuita és társai fényes ígéreteinek meg is volt a hatása, a mennyiben III. Teofil vladika, részben személyes okokból is, beleegyezett az unióba s 1697-ben 12 esperessel gyűlést tartott, melyben megállapítja az unió föltételeit. De Teofil még ebben az évben meghal s ekkor a vallási és politikai helyzetüket féltő kálvinisták pénze kieszközölte a bukaresti metropolitánál, hogy egy Athanasius nevűt szenteltek püspökké, ki akkor még a gyulafehérvári református iskolában tanult s így remélni lehetett, hogy a kálvinistákkal fog tartani. Athanasiusban azonban nagyon csalatkoztak, mert az 1700. szeptemberében tartott nagy zsinaton papjainak legnagyobb részével elfogadta az uniót s 1701-ben le is tette az esküt Bécsben. Ugyanekkor megkapta az úgynevezett Leopold-féle második diplomát, melyben az egyesült papság részére mindazon jogok és kiváltságok biztosíttatnak, melyeket a róm. kath. papság élvez. De ezen, tulajdonképen csak papíron maradt jogokkal szemben, olyan megszorításokat és jogokat szerzett a bécsi udvar, hogy az uniónak egyáltalában nem lehetett meg az óhajtott és remélt eredménye, ámbár azután is hitegették az oláh papságot.

Az egyesült vallást azonban nem fogadta el az egész oláhság, minthogy a nép rétegeibe nem is hatolt be annak a lényege, másrésről meg egyes papok folytonosan ellene tüzelték a népet, így Bessarion vagy Visarion is, a karlóczai szerb patriarcha szerzetese, a ki bejárva Erdélyt, mindenütt lázongást szított. Alig múlik el ez a veszedelem, új lázadás keletkezik Sofronie kaluger izgatása következtében (1759.), melynek már politikai színezte is van. Ezek a dolgok arra ösztönözték Mária Teréziát, hogy rendezze a gör. kel. egyház ügyét is; elküldötte tehát Erdélybe Novacovicit, volt budai szerb püspököt, a ki szervezte is, a mennyire tudta, az egyházat, melynek püspöke is lett s ezzel el volt ismerve a gör. kel. egyház önállósága.

De az unió nem hozta meg az oláhoknak a kívánt javulást politikai és társadalmi téren, miért is vezetők különböző hatások következtében az 1790/1-iki kolozsvári országgyűléshez egy kérést adtak be, a „Supplex libellus Valachorum“-ot, melyben a „qui prior tempore, potior jure“ hamisan alkalmazott elvére támaszkodva és Anonymusra hivatkozva kívánták, hogy vétessenek be „negyedik nemzet“-nek és nyerjenek meg mindenféle politikai jogot. A rendek azonban, ősi jogaikat féltve, a király kívánsága ellenére, nem teljesítették a kérést, minthogy nézetük szerint azok a jogok egyáltalában nem illették meg az oláhokat. Ezzel az ügyet elintéztetnek vetették s a kérést betették a gubernium „leveles tárházába“.

Eddig terjed az a kor, melyet e munka felölel és a mely az uniónak első századát képezi. Mindenesetre az uniónak nagy hatása volt az erdélyi oláhságra, nem annyira politikai, mint műveltségi tekintetben, mely hatást szerző munkájának végén igen ügyesen fejtegeti, főlemlítve az iskoláztatás hiányos voltát és a papok tudatlanságát az unió előtt, viszont a nép- és felsőbb iskolák rohamos szaporodását az unió után. Kulturális tekintetben tehát jó hatással volt az unió, de sokkal nagyobb hátránnyal járt azáltal, hogy az addig egységes oláh egyházat két, egymással éles ellentétben és ma is elkeseredett harcban álló felekezetre szakította.

Szerző általában véve ügyesen oldotta meg föladatát, fölhasználta a rendelkezésére álló forrásmunkákat, sőt levéltári kutatásokat is végzett, folytonosan arra törekedve, hogy a szigorú tárgyiaságot megőrizze, a mi sikerült is, ámbár nehéz föladat volt, mert maga is az egyik ellenfél táborába tartozik. Tisztában van az egész század történelmének apróbb részleteivel is és épen ezért csodálkozni lehet, hogy a század közepén történt dolgokon csak átsiklik, nem tárgyalja részletesen a gör. kel. egyház sorsát a XVIII. sz. közepén, hanem inkább az unióval és a Supplex libellus Valachorum-mal foglalkozik. Pedig igen hálás föladat lett volna bővebben fejtegetni a gör. kel. egyház történetét épen ebben a viharos korban, mely annyi megpróbáltatást hozott reá. Máskülönbén igen ügyes, használható munka, mely az „újabb fölfogás“ szerint hiteles adatokra támaszkodik és józan kritikával fogadja Klein Sámuel, Sinkai György és Major Péter „naiv“ és „prókatori jellegű érveléseit“ (73. l.) és nézeteit.

Dr. Görög Ferencz.

Modern magyar realisták.

Podhradszky Lajos: Modern magyar realisták, Besztercebánya, 1903. „Hungaria“ könyvnyomda nyomása, kis 8-r, 140 lap, ára 1 k. 50 fill.

Régi mondás, hogy az irodalom karöltve jár az étellel. Valóban az emberi gondolkodásban időről-időre felülkerekedő új meg új szellemi áramlatokat nyomon követik a változó irodalmi divatok, műformák. Korunkat a liberális individualismus, az *egyénnek* a történelmi hatalmak, az emberi cselekvést szabályozó értékképzetek uralma alól való *fölszabadulása* jellemzi. A szabadság tág teret nyitott az egyénnek tetteire kifejtésére, de egyúttal a létküzdelem sivár forgatagába vetette, a hol a gyöngye egyedül, támasz s oltalom nélkül találta magát az erőssel szemben. A létharcz kiölte az ideális világfelfogást, mely éltető eleme a lyrának s kifejlesztette a számító észt s reális világnézetet. Korunk szkeptikus embere nem hisz többé az epikus hősökben, raffináltabb, semhogy az érzelemhez szóló

lyrában lelné kedvét, tehát a való élettel szorosabb kapcsolatban álló, a gyönyörködtetés s oktatás céljait egyaránt szolgáló prózai műfajokhoz fordul szellemi szükségleteinek kielégítéseért.

Valamennyi irodalmi műfaj közt a prózai elbeszélő műfajok alkalmazkodtak leginkább a megváltozott világnézethez s ízléshez, egészen a legszélső határig, a hol már az írásmű költői jellege is szinte kérdésessé válik. A XIX. század elején uralkodó romanticismus kinövéseinek visszahatásaként támadt fel az irodalmi realizmus, mely a való, mindennapi életet s az emberi természet hű rajzát tette a prózai műfajok, a regény, novella egyik főelemévé. Az ideális gondolkodás enyészttével az esztetikai gyönyörködtetés helyébe az érzékekre, idegrendszerre való izgató hatás lesz uralkodóvá. Lassanként kifejlik a manapság Európaszerte uralkodó naturalismus, mely a meztelen erkölcsi rút s elfajulás festésében, az aljas és frivol kultuszában találja feladatát.

„Az írók valamikor a kasztáli forrásokból merítettek, ma — már a kik — a kloákákból.“ Pedig „a realizmus lényege nem abban rejlik: ki tudja jobban feltárni a szemétdomb rejtelseit, hanem az élet fölfogásában s minthogy az élet a lélek műve, ennél fogva az emberi lélek analysisében. Az olvasó az irodalmi műben önmagát kutatja. A mai irodalom egy részének tükre azonban nem az ő, örök ember sugarait veti vissza, hanem a bête humaine-ét“, az állatembert. Már pedig „az állatok természetrajzát nem a szépirodalomban szokás keresni“. Az igazi realizmus „a való élet természettudományos (naturalista) módszerrel való megfigyelése“. *A realizmus maga a megfigyelés, a naturalismus ennek módja.*“ E megfigyelés teremtí a hétköznapi alakokat, apró szenvedélyeikkel, bajaikkal, melyeknek egyéni változataiban is a való művészet törvényeinél fogva mindig meg kell nyilatkoznia az *örök ember*inek az emberi természet jó és rosz tulajdonaival együtt egyaránt.

A romanticismus egyoldalúsága kiválólag az emberi természet erősen kidomborított jótulajdonságaival, a realizmus a rút, a torz-vonások szertelenségbe vitelével vétett a művészi elv ellen. Pedig „kizárólagosan jó vagy rosz emberek, más szóval, angyalok és ördögök nincsenek“. A művészietlen irány akkor áll elő, ha az író nem-, vagy félreérti, hogy mi az emberben az örök, lényegbevágó s mi a változandó, esetleges következménye az egyes korszakok változó viszonyainak.

A romanticismus a művészi *szépért* mellözte a realis *való*ságot, a realizmus a félreértett *való* elvének rendeli alá a művészi szépet s *erkölcsi jót*. A romanticismus erkölcsi értékképzetek s széptani elvek szempontjából, tehát „kivülről vizsgálta az embert, a realizmus meg belülről kifelé vizsgálja“. E vizsgálódásban, az analysisben áll a realizmus óriási jelentősége az emberi szellem fejlőd-

désében. „A realizmus megtanított az élet hű megfigyelésére, a lelki működés hajszálrúgóinak megismerésére. Ez azonban csak egyik oldala a művészetnek: az értelmi; a másik az érzelmi, melyet a *realismus elfajulása, a szűkebb értelemben vett naturalismus* vagy ha úgy tetszik, *verismus* elhanyagolt, eltiport“.

A verismus nem számolt azon körülménnyel, hogy az ember csak stylizálva veszi be a valót. Kivánja, hogy az események nem a maguk durva valóságában, hanem az író esztetikai érzékén átszűrődve tálatassanak elébe. A való a maga meztelenségében megsemmisíti a képzelet munkáját, e nélkül pedig nincs érdeklődés, e nélkül nincs a művészi teljességhez okvetlenül megkívántató rokonszenv- és hangulatkeltés, nincs lelki összhang. Semmiféle költői műhőse nem lehet oly egyén, ki szájalmat nem, csak megvetést érdemel s erkölcsi undort kelt. Az ilyen, egyoldalulag gonosz alakok ép oly képtelenségek, mint ellentéteik, a romantikus hősök. Tulzás volt a romanticismusé, tulzás a realistáké. A tulzás itt is ott is egyazon végre vezetett: „az ultratermészetesség“ ép olyan mesterkeltté, színpadiassá válik, mint ellentéte, a romanticismus tulzása volt. „Félművészet marad az, félművészet emez“. Mert igazán művészi, klasszikus csak az a mű lehet, „mely örök időkre szól, minden korok emberi lelkületének hű tükré; egyszerűval stylizálja és cultiválja az örök emberit“. A naturalismus pedig az emberi természet esetleges vonásaiért elhanyagolja az örök emberit, s nem stylizálja az életet, minélfogva nem emelkedhetik az igazi művészet magaslatára. A realista irodalom az életet másolja s van-e „összefüggéstelenebb, szaggatottabb valami, mint az élet? Ennélfogva a realistikus mese csakis szaggatott, nem egész, csakis egy darab élet lehet, a realisták meséje inkább csak jelenetek, képek bevégzetlen, töredezett csoportja.

Ez a *decompositio* a realista irodalomnak, a verismusnak egyik ismertető jele. Pedig jellemeket fejleszteni csak egész, kerek mese keretében lehet; ebből folyik, hogy a realisták a jellemeket épen-séggel nem fejlesztik, hanem csak adott, kész, tehát nem fejlődő jellemeket elemeznek. A realisták tehát e tekintetben is csak másolják az életet s így megfelelkeznek ama nagy igazságról, hogy az életet pusztán másolni nem művészet. A realizmus az észhez szól, s figyelmen kívül hagyja az ember kedélyvilágát, képzeletét. Már pedig csak oly mese kelthet érdeket, a mely a képzeletet foglalkoztatja. „Ha az író nem képes munkatársává avatni az olvasót, ez unatkozni fog“.

Ez egyik fő oka annak, hogy a magyar közönség unalmasnak találja a realista irodalom legkiválóbb termékeit is. A másik okot Podhradszky magában a nemzetben találja fel. „A magyar nemzet zöme szépirodalmi felfogás terén még mélyen a múlt szá-

zadban van" s az idegen nyugateurópai izlés, élet, észjárás talajából fakadt realista irányzat nem felel meg izlésének. Egyedül *Herczeg Ferencz* tesz e tekintetben kiméletet a magyar gentry-világból vett, ragyogóan színezett rajzaival s finom esztetikai izléssel, a földi lét szép és kellemes oldalainak előtérbe állításával írott elbeszéléseivel. *Herczeggel* szemben *Bródy Sándorban*, a „modern magyar realisták közt talán a legtehetségesebb“ íróban látja Podradszky a *Zolában* kulmináló nyugateurópai naturalismus legjellegzetesb képviselőjét. *Herczeg* és *Bródy* a két végletet, a két ellentétes határt jelölik a modern magyar realista irodalomban. A *Herczeg* által „kultivált irodalom a mulató emberiségé, a múlté“; a *Bródy* s az igazi realismus irodalma „a szenvedő emberiségé, a jövőé“. *Herczeg* célja a gyönyörködtetés, *Bródy* a társadalom rákfenéit tárja olvasója elé.

Herczeg és *Bródy* jellemzése, műveik bírálatos ismertetése tölti be az érdekes, a francia és orosz realista irodalom mély ismeretével, de rendszertelenül megírott kis mű nagyobb felét (20—120 l.). Munkája végén Podradszky a magyar irodalom mai irányaira vet tekintetet. Főhibája irodalmunknak, hogy „nem újra építő, nemzet-újító irodalom, hanem beéri az abszolút művészet-nyújtotta széppel“. Iróink észreveszik közéletünk sötét foltjait, de épenséggel nem gondolnak a rákfenék írtásával. A nyugateurópai irodalom a realismus mezében a naturalismus eszközeivel a társadalmi rend reformálására tör. A naturalista írók legnagyobbjai egyúttal egy-egy új társadalmi rend apostolai is. Nekünk is vannak naturalistáink; csak hogy az a bajuk, hogy nagyon is azok. A mellett, hogy nem vetnek számot a naturalismus fattyúhajtásainak nyesegetésére s nem részesítik kellő védelemben a művészi szépet, conceptiójuk kicsiny, látókörük szűk, leleményük korlátolt, művészi egyéniségük ki nem forrott, tökéletlen. Nem képesek átfogni, áttekinteni az egész nemzetet, még kevésbbé az egész emberiséget“.

Másik jellemvonása irodalmunknak, hogy mind európaiabbá, világpolgáriassabbá válik. „Már *Herczeg* sem olyan tősgyökeres, mint *Jókai* és *Mikszáth*; a másodrendűek egyszerűen francia és orosz minták után indulnak. A magyar irodalom sem kerülheti el sorsát, mind jobban közeledik a kozmopolitismus felé.“ Iróink a világirodalomban való érvényesülésre törnek, mi közben elvesztik nemzeti sajátágaik jórészét. Szóval „fél európaiak, fél magyarok, holott egészen európaiakká kell lenniök s egész magyarokká maradniök“. Az európai s nemzeti szellem harmónikus összeegyeztetését a közművelődés elterjedése fogja eszközölni. A magyar irodalom is európaiabbá lesz, de ez nem azt jelenti, hogy ezzel elveszti őseréjét, sőt még nemzeti vonásait sem.

Ez apró vonások jelleggé folynak össze s így domborodnak ki. Sajátos humor, méltóságos nyugalom, derült világnézet fogják

megadni a jövő európai alapon nyugvó magyar irodalomnak a nemzeti jelleget. Mindez azonban még csak a távol jövő zenéje. Ma még csak átmeneti korszakban, következőleg a tiszta látást zavaró „züllött viszonyok” közt élünk. Pedig mily tanulságos volna kijelölni a magyar kultúra helyét a művelt nemzetek kultur-munkája keretében; „hogya ki lehessen mutatni; kivette-e a magyar nemzet e kultur-munkából a tőle megkövetelhető részt s ha nem, hol történetek mulasztások, a miket fokozott munkával mielőbb pótolni kell, hogy a nemzet elfoglalhassa az őt, multjánál fogva megillető helyet a művelt nemzetek kultur-konzertjében”. A ki ezt megteszi, a modern magyar kritikát fogja megteremteni.

Rácz Miklós.

Három magyar nyelvű bölcsellettörténet.

Dr. Horváth József: Bölcsészettörténet. I. kötet. Az ókori filozófia története. Első rész. Bevezetés. Thalesztől a Sokratikusokig. Pápa (Főiskolai könyvnyomda) 1904. 246 lap. Ára 4 korona. — *Schwegler Albert: A bölcsélet története.* A Kosbertől átnézett és bővített tizenötödik kiadás után fordította ifj. *Mitrovics Gyula dr.*, gimn. tanár a sárospataki ev. ref. főiskolán. Budapest (Franklin-Társulat) 1904. 547 lap. Ára 7 kor. 50 fill. — *Dr. Serédi Lajos: A filozófia története.* Pozsony és Budapest (Stampfel K.) 1904. 164 lap. Ára 1 korona 20 fillér.

Szegényes bölcselati irodalmunk mezején nagy nyereségnek s a bölcselati problémák iránti érdeklődés ébredésének tartom, hogy *Pekár Károly* positivista irányú magvas „filozófia történetét”, mint „az emberi gondolkodás történetét” aránylag oly rövid idő múlva magyar nyelven *Horváth*, *Schwegler*—*Mitrovics* és *Serédi* bölcsellettörténeti műve követte.

I. *Horváth József* pápai ref. főiskolai tanárt műve megírására, mint az Előszóban olvassuk, az készítette, hogy több idő óta érezte egy az akadémiai oktatás fokának megfelelő bölcsészettörténet hiányát, de egyúttal sajnálattal látta azt is, hogy nagyon kevés magyar nyelvű munka van a bölcsellettörténet szinte beláthatatlan irodalmában, a mely alkalmas volna a bölcsészet iránt érdeklődő közönség tájékoztatására és a nagy érdekű és fontos tárgyba való bevezetésére. Ép azért két szempontot igyekezett állandóan szembe előtt tartani. Az egyik az egyes filozófusok lényeges tanainak hív és lehetőleg tüzetes ismertetése, különös kiemelésével az alaptanoknak s azoknak a nézeteknek, a melyek a továbbfejlődésre nagyobb befolyást gyakoroltak, vagy a melyek önmagukban is értékkel bírnak, — s a másik tárgyának lehető világosan és közérthetően való előadása. Az első szempontra vonatkozólag a negatív kritikai irányú Dühringgel tart abban, hogy a bölcsészettörténetben csak azoknak van helyök, a kiknek tanai elég fontosak és értékesek ahhoz, hogy azokat a

jövő nemzedék számára is megőrizzük. De a másik szempontot is megtartotta, mivel kizárólag tanügyi és tudományos érdekekből megírott műve az előadás és a nyelv tekintetében csakugyan kiválik a bölcsellettörténet magyar termékei közül. Műve, melynek szerző most csak egyik részletét, a görög bölcselének Sokratesig terjedő részét adta ki, teljes egészében 2 kötetből fog állani, a melynek elseje az ókori bölcselést, s másika a modern bölcselést 2 részben fogja tárgyalni. Kiadott vaskos füzetének tartalma a következő: Bevezetés. A görög filozófia története. I. *A természet filozófusok* (fiziológusok, pythagoreisták, eleaták, új természetfilozófusok). II. *A zofisták*. III. *A nagy filozófusok és iskoláik*. (Sokrates és a sokratikusok, a cynikusok s a cyrenai és megarai iskola). Mind a 3 részben, úgy tárgyi mint szerkezeti tekintetben Hegel és a pozitivismus önkényes fejlődési sémáit mellözve maga elé tűzött kettős feladatát dícséretesen megoldotta. Leghitelesebb és legközvetlenebb kútfői közül legtöbbször *Zeller, Gomperz* és *Überweg-Heinze* ismert művét használja és idézi a szerző.

A bevezetésben a bölcsészet feladatával, a tudományokhoz való viszonyával, felosztásával, a filozófia szó eredetével és jelentésével, a bölcsészetről adott néhány meghatározással s a bölcsészettörténet fogalmával és felosztásával foglalkozik a tudós szerző. Azonban sajnosan nélkülözzük itt az irodalmat. A bölcsészetet ama tudománynak mondja, a mely saját magunknak és a természetnek rendszeres vizsgálata alapján *egységes élet- és világnézetet* igyekszik nyújtani, a miből egészen természetszerűleg a filozófiának az egyes szaktudományokhoz való positiv viszonya következik. A filozófiát különben methodológiára, phaenomenológiára, metaphysikára és gyakorlati bölcseletre osztja. Utóbbi azokat a törvényeket, eljárás-módokat és kötelelességeket foglalja rendszerbe, a melyek az ember eslekvését az egyéni, a családi, a társadalmi és állami életben szabályozzák. A bölcsészetet Platon az eszmék tudományának, Aristoteles a gondolkodás módszeres művének, a stoikus iskola élet-bölcsességnek, a középkor a dogmák rendszerének, a renaissance világbölsességnek, Kant—Hegel észrendszernek, Spencer teljesen egyesített ismeretnek, Comte az emberi ismeretek általános rendszerének, Überweg az alapelvek tudományának, Herbart a fogalmak feldolgozásának és Wundt amaz általános tudománynak definiálja, a melynek feladata az egyes tudományok részismereteinek az ész és a kedély követelményeit kielégítő, tehát ellentmondás nélküli rendszerbe foglalása.

A bölcsészettörténet szerzőnk szerint a filozófia fejlődéstana. Felosztja 3 korszakra, ú. m.: ó-, közép- és újkorra. Az ó-kort a filozófia legmagasabb problémáinak megoldására irányuló törekvés jellemzi; a középkorban a főcél az egyházi tanok filoz. formulázása

és igazolása s az újkor a tudományos alapon való módszeres vizsgálat kora. Végül a görögböleselet időszakainál *Zeller*, *Überweg* *Gomperz* és *Windelband* művének felhasználásával szerzünk az egyes filoz. irányok összefüggésére, a közöttük lévő különbségekre s az idői viszonyokra volt tekintettel. Örömmel és meglelégedéssel tettük le a művet, a melynek egyetlen nagyobb fogyatkozása a sok értelemzavaró sajtóhiba. Csak kelendősege is legyen hallgatónk s művelt magyar közönségünk körében.

II. *Schwegler* a német diákvilágban nagy kedveltségnek és elterjedésnek örvendő böleselettörténete („Studentenbuch“) *Kosbertől* átnézett és bővített 15-ik kiadásában (*Stern* javítása a Reclam-féle) „a papi és tanári pályára készülő ifjak filozófiái képzése érdekében“ ifj. *Mitrovics Gyula* fordításában az Alexander—Bánóczy-féle „Filoz. Irók Tára“ XIX-ik köteteként jelent meg a Franklin-Társulat nyomdájában, Budapesten. Bár helyenként elavult s túlságos népszerűsége árt az ő tudományos jellegének, tárgyilagossága, alaposága és világos előadása miatt ma is általános tájékoztatónak sikerrel használható. Hisz *Warga*-féle magyar fordítása is 3 kiadást ért. Magát a fordítást, a melyet id. *Mitrovics Gy.*, *M. Pap M.*, *Dénes L.* és *Rácz L.* is revideált, még a nehezebb helyeken is sikerültnek, sőt eléggé magyarosnak tartom. A nehéz, homályos, sőt érthetetlen helyekért, p. o. Schelling rendszerének ismertetésénél nem tehet a fordító. Még a böleseleti műszavak magyarosításában is folyékony és világos a fordító. De lényeges szolgálatot tett hazai irodalmunknak *Mitrovics* „a magyar böleseleti irodalom vázlatát“ híven feltűntető „függelékével“. Nemesak, hogy mindenütt utal az idegen filozófusok tárgyalásánál a magyar böleseleti irodalom megfelelő ismertető műveire, tanulmányaira és értekezéseire, hanem a függelékben 65 oldalon igen alapos és értékes vázlatát is nyújtja a magyar böleseleti gondolkodás történetének Horváth Cyrill coneretismusáig bezárólag. A hazai böleselet irodalmában 3 korszakot különböztet meg: 1. a böleseleti gondolkodás ébredésének, 2. Apáczai, a hitvitázók és az akadémikusok s 3. nemzeti ébredésünk s irodalmunk újjászületésének kora. Forrásai a régebbi részletekre nézve *Erdélyi* műve, s az újabbakra nézve *Behyna*, *Pápay* és mások értekezései s a megfelelő szakirodalom. Az első korszakot a mohácsi vész s ettől Apáczai-ig osztja fel; a másodikban bőven és alaposan Apáczait és a korabeli ellentétes irányú böleseleket, s a harmadikban széleskörű irodalmi alapon Bessenyeit, Kant követőit és elleneit, az önállósági törekvéseket, az egyezményes filozófiát s a XIX. század többi böleseleit (*Fichte*, *Hegel* és *Schelling* követőit és főleg Horváth Cyrill önállóbb rendszereit) ismerteti. E magyar böleseleti rész feldolgozásával *Mitrovics Gy.* úttörőnek fog bizonyulni, s majdesak fölveszi valaki a hazai böleselettörténetírásnak *Erdélyi János* kezéből kiesett

fonalát. Kár, hogy Fries hazai követőjét, az eperjesi *Vandrákot* s legönállóbb bölcselőnket *Böhm Károlyt* meg sem említi, s a feldolgozó hibája és mulasztása, hogy *Kiss János* „Bölcséleti folyóiratát“ fel nem használta. Egyebekben legteljesebb elismeréssel adózunk a fordítónak s köszönettel fogadjuk „magyar repertóriumát“.

III. *Serédi Lajos* tudományos zsebkönyvtári összefoglalása „egészen gyakorlati czélt akar szolgálni“. A Kirehner-féle kátés filozófia-történetek fajtájából való, „a legmodernebb és legkitűnőbb forrásművek“ alapján szerkesztve. Gyakorlati czéljának megfelelőleg „a mindennapi tudományos élet szükséges tudnivalóit részletesebben mondja el, mint a történeti fejlődés folyamán önállóvá lett, de immár a múlt emlékévé vált (?) egyes rendszereket“. Az „általános tudnivalók“ közzé szorozza a filozófálás forrását, czélját, jelentését, a filozófia tartalmát és beosztását s a filozófálás irányait. A bölcselkedés történetének hármaskorszakát a bölcsélet klasszikus (görög-római), keresztyén (patrisztikai-scholastikai) és modern történetében látja. A modern bölcséletet Descartestól Kantig, Kanttól Hegelig és Herbarttól napjainkig terjedő korszakra osztja föl. Szerző művének egyik főérdeme a világos és szabatos előadás s a magyar bölcséleti törekvésekre való bőséges utalás. Tömör alakban igen sokat nyújt e zsebkönyvtári bölcsélet-történet. Kisebb tévedéseihöz számítom, hogy a 74. lapon Spinoza „főművének“ immár magyarra is fordított „Tractatus theologico-politicusát“ mondja, holott az az „Ethica“; túlzottnak tartom a 104. l. azt az állítását, hogy „a német, ú. n. nemzeti bölcséletben újabb rendszerek valójában nincsenek“, s hibás az is, hogy a 149. l. Pauer Imrét „ethikai determinismusa“ miatt „egészen az angol (Mill, Spencer) pozitivisták tanítványának“ vallja. Igaza van azonban abban, hogy nálunk a bölcselkedőnek „nagy akadályai a felekezeti torzsalkodással tele közélet, mely ma is dogmák miatt áll elkeseredett küzdelemben, s még nagyobb akadály, hogy theologusainkat (s talán tanárjelöltjeinket?) kivéve a nagy többség nem részesül filozófiai nevelésben“. Irodalmi adatainak megbízhatóságánál fogva is Serédi művét igen sikerült tájékoztatónak tartom a bölcsélet-történet tananyagában és irodalmában. Remélhető, hogy művelt közönségünk „a gyakorlati élet nagy kérdései mellett“ sem felejtkezik meg a tudományos ismereteinket egységesen összefoglaló és rendszerező filozófiáról.

Sz. M.

KÜLÖNFÉLÉK.

Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hamvainak kutatása Kozmatelkén.

Alig állapított meg historiai bizonyossággal, hogy a szerencsétlen véget ért fejedelem megöletésének és elhantolásának színhelye nem a történetírók által általánosan megnevezett Répa helység, hanem a *Mezőségen*, Kolozsvármegye tekei járásában fekvő Kozmatelke,¹ már is felmerült a kérdés és hirlapi polemia tárgyát alkotja, hogy a Kozmatelkén felállítandó emlékoszlop előmunkálatai alkalmával feltalált két esontváz közül valamelyiket Barcsaiának tarthatjuk-e, vagy talán csak szerencsétlen áldozattársai nyugodtak a Barcsai nevét viselő fakereszt közelében és a fejedelem maga benn pihen a görög kath. templomban, hová Kraus segesvári krónikás szerint² Doboli István nevű komornyikja „ének és harangszó“ mellett temettette el.

Az előkerült esontvázak szakszerű fölfedésére dr. Dózsa Endre Kolozsvármegye alispánjának felkérésére és az Erdélyi Országos Múzeum igazgatójának, dr. Pósta Béla egyetemi tanárnak megbízásából én szállottam ki s így kötelességemnek tartom az ásatás eredményéről a nyilvánosság előtt beszámolni annnyival is inkább, mert az ásatás alkalmával jelenlevők közül is akadnak olyanok, kik az ásatások határozott eredménye gyanánt hirdetik a fejedelem esontjainak feltalálását, holott az ásatások semmi pozitív bizonyítékot nem nyújtanak állításaik igazolására.

Kozmatelkét egy északnyugat-délkeleti irányú keskeny patak-völgy s a völgyben haladó községi út, egy északkeleti, dombon

¹ Kelemen Lajos az „Erdély“ 1899-i évf. 54—56. lapján mint első vetette fel a kérdést, hogy valjon a történetírók által megnevezett Répa helység, vagy Kozmatelke jelölhető-e meg a fejedelem megöletése és sírja színhelyéül és ugyancsak ő döntötte el az „Erd. Múzeum 1901. évf. 245—258. lapjain a kérdést Kozmatelke javára.

² *Fontes rerum Austriacarum* stb. Siebenbürgische chronik des Schässburger stadtschreibers Georg. Kraus 1608 - 1665. Wien, 1864. II. rész 151—152. lap.

épült és egy délnyugati lapályosabb részre osztja. Az ásatás színhelye a völgyön lefelé vezető út bal dombos oldala, a falu közepén. Ott áll a domb közepetáján az oláh feliratú fakereszt, hirdelve, hogy alatta pihen Barcsai király és odább északra, a domb teteje felé a keresztől 40—45 m. távolságban a görög kath. templom, melynek ezinterme és a papilakhoz tartozó kert a keresztig nyúlik alá. A domb alját az emlékoszlop helyének előmunkálatai alkalmával levágták, középső részét (közvetlen az út mellett) pár m. magasságban egyenletes sikká töltötték és planirozták az emlékoszlop számára. E munkálatok alkalmával akadtak a kubikosok — a fakeresztől délre 5 m. távolságban, békóbavert emberi lábszáresontokra.

A lelet azonnal igazolta, hogy a kereszt nem hiába állt ott és a helyes okoskodást, mely a történetírók topographiai adataival szemben is Kozmatelkét jelölte meg Répa helyett Barcsai nyugvóhelye gyanánt.

Mielőtt tovább mennénk az ásatások eredményének ismertetésében, szükséges tudnunk, hogy mit mond a fejedelem megöletéséről legrészletesebben értesült krónikás, Kraus,¹ annak körülményeiről. Szerinte, mikor Kemény biztosan tudta már, hogy a törökök Barcsai érdekében az ország határait átlépték: elsősorban szükségesnek tartotta, hogy a Görgénybe internált Barsait nagyobb biztonság okáért Kővárba vitesse. El is indította. Küldött vele egy székely nemest² s egy magyarországi hadnagyot, Várad Jónást, hogy lovas kísérettel Görgényből Kővárba szállítsák. Ezek azután Barsait Budai Zsigmonddal együtt egy kideszkázott szekérbe tették, a melyen a Rákócziak vadászkutyáikat szokták szállítani s a foglyoknak azt mondták, hogy az ország rendeli őket Kővárba. Mikor azonban a Mezőségre értek, Barsait egy kerek nyíláson át, — a milyenen a kutyák szállításközben kiszoktak a szekérből nézni — *meglőtték*, Budainak ugyanott *fejét vették* s utoljára Barsai szolgálját, Szövérdi Jánost *konzolták fel* „Kozmann“ és Répa faluk között s a legközelebb eső Répa³ derekára a *comissio rosz indulatú parancsára* a parasztok földelték őket el.

Három csontváznak kellett volna tehát az ásatások nyomán előkerülni egy ugyanazon sírüregből. Vagy ha nem tételezzük fel a szolgának urával egy helyre temetését, *két* biliucsbevart, vagy legalább is megvasalt csontvázat kellett volna feltaláljunk, hogy kimondhassuk határozottan azok valamelyikére, hogy a Barsaié. Szalárdi⁴ szerint u. i. Barsait Budai Zsigmond mármarosí emberrel

¹ I. m. fordítása. Erd. Múzeum 1901. évf. 246. l.

² Szalárdi János: Síralmas krónik. VIII. k. 609. lapján meg is nevezi, Kővér Ferencz.

³ A helység meghatározásban nyilvánvalóan téved a krónikás.

⁴ I. m. U. o.

együtt szekérbe hányták, megvasalták és odalakatolták őket, hogy „valahol valakik őket az úton elszabadítani ne kezdenék“.

Az ásatások azonban más eredményre vezettek.

A hivatalos kiszállás alkalmával a helybeli körjegyző irodájába már beszállítva talált lábszár- és czombesontokról azonnal lehetett látni, hogy két esontváz felső testrészének kibontásával lesz dolgunk csak a helyszínen, sőt különböző méreteik azt is elárútták, hogy egy kisebb és egy nagyobb esontváz kerül felszínre. Az alsó lábszárak közül a két *egyenlő méretű ép*, kétségtelenül ugyanazon egy esontváz kiegészítő részének látszott. A más kettő is nagyobb méreteivel, összetörten is határozottan mutatta együvértartozását, a rajtuk látható *vasrozda* pedig kétségtelenné tette, hogy a békó *csakis* a nagyobb méretű lábszárakra volt rántolva s a munkások törték össze, midőn a vasrozsdával megkötött földből — saját állításuk szerint — kifeszítették.

Miután a két alsó test összevasalásáról szó sem lehetett, a legnagyobb ügyelettel bontottuk ki a felsőtestek esontrészeit, hátha ott konstatálható lehetne az, de semmi jel nem igazolta előbbi feltevésünk helyességét.

A két, ény.-dk. irányban hanyattan elhelyezett felső test többé-kevésbé zsugorított karokkal feküdt egymás közelében úgy, hogy a két koponya közt 20 cm., a két esipőtaréj között 18 cm. távolság volt. A lábszárakat és czombesontokat a méretek elütő volta folytán nem volt nehéz helyesen illeszteni a felső testekhez, mikor is a békó a jobboldali (lábfejtől tekintve), nagyobb esontvázhhoz került vissza.¹

A külső kézfejek visszahajtott karokkal mindkét testnél a mellüreg fölött, míg a hasüreg felé visszahajtott belső karok egymás alatt nyugodtak.

Konstatálhattuk továbbá azt, hogy a *jobb* oldali esontváz jobb kézfeje hiányzott és 3 nyakesigolya esont a többitől elválasztva, a koponyával együtt kissé elmozdúlva feküdt a esontváz főirányától, de vágás nyomai a sáros esigolyaesontokon nem látszottak. A koponya ép volt, de a szájúreg felső ínyén jókora, dudorszerű esontosodás volt észlelhető.

A baloldali, békónélküli esontváz vastag koponyáját négy hatalmas kardvágás szétrepesztette, melyek közül kettő áttörte a koponyát, kettő pedig oldalvágással jókora darabot szakított ki abból.

A esontvázak közeléből *semmi melléklet* nem került elő, de az alig 1 m. mély és 140—150 cm. széles sírüreg (hosszúsága nem volt már meghatározható) nagy számmal tartalmazott állatfogakat, disznó állkapcsokat, sonka- és feltört szarvasmarha esontokat. A

¹ Az így kiegészített esontvázokról készített fényképfelvétel jelent meg a „Genealogiai Füzetek“ 1904. évf. 118-ik lapján.

békónélküli esontváz csipőesontja alúl elmállott téglaréteg és közvetlen közeléből egy 60 cm. átmérőjű és 80 cm. magas korhadt tölgyfa tuskó került elő.

Hogy miért találtunk 2 vasravert és 1 békónélküli esontváz helyett 1 vasravert és 1 békónélküli, összevagdalt koponyájú esontvázat, arra Krausz adja meg a helyes feleletet, midőn fentebbi idézetét így folytatja: „Azonban Baresai komornyikja, Doboli István távolról követte urát, hogy a dolog végét lássa. Mikor megtudta a gyilkosságot s a temetés színhelyét, bement Marosvásárhelyre, vásznat vett, kiásta és kiemelte a fedelmet, gondosan begöngyölte az elvérzett és elhült testet, s harang- és énekszó mellett a templomba temettette el.“

Ezek után a legmesszebbmenő önkényességgel következtetheti bárki is azt, hogy a sírlelet valamelyik esontváza a Baresaié. Budai Zsigmond Szalárdi állítása szerint épen úgy megvolt vasalva, mint Baresai. Jobb kézfejét neki is épen úgy levághatták kegyetlen kivégzői, — a mint azt sokan hiszik, — drága gyűrűinek megszerzése céljából, mint a Baresaié. És miért akarná valaki a békós esontvázat Baresaiénak megtenni, mikor annak ép koponyája lövésnyomait nem mutatja, az inycsont kinövése pedig feltételezi tulajdonosának dadogását, vagy legalább nagyfokú sejpitését, a mire Baresaira vonatkozólag külsőjének és tulajdonságainak ismert többszörös leírásaiban adatunk mindenestre maradt volna fenn. Ellenben a nyakesigolya-esontok és az ép koponya kimozdulása a test főirányából a templomban eszközözlendő ásatásokig is határozottan bizonyítják, hogy a megvasalt esontváz a lefejezett Budai Zsigmondé, — ki mellett a „felkoncizolt“ Szövérdi János pihen összevagdalt koponyával. — A esontvázak egymáshoz való közelsége, a karok helyezete a mell, vagy hasüreg fölött és a belső karok egymáson pihenése, természetes következménye krónikásaink azon állításának, hogy a már megmerevedett testeket „nyomoruságos módon“ takarították a falu pellengére mellé egy „vermeeskébe“. Azok ellen pedig, a kik úgy vélekednek, hogy a sírüreg 140—150 cm. szélességével nem fogadhatott be három testet, meg lehet jegyezni, hogy a felfedett két esontváz szélességben együttvéve csak 80—85 cm. helyet foglalt el és így még volt hely a sírüregben a harmadik test befogadására is.

Az ásatások azt is igazolták, hogy valóban az ásatás színhelyén, az exponált dombon állott a falupellengére és jól értesültek krónikásaink, midőn annak alját nevezték meg a meggyilkoltak nyúgvóhelyéül. A sírüregből kikerült hatalmas tölgyfa-tuskó nem lehetett a temetés után felállított keresztfa alja,¹ hanem a nagyobb alkotású pellengér oszlopának földbemaradt része. Ezt bizonyítja a tuskó

¹ Ez volt az ásatás alkalmával a közhit.

nagy méretein kívül az a körülmény, hogy alja mélyebben feküdt, mint a testek. Miért is tették volna a fejfát az egykorúak az eltemetettek oldalához? A téglanemű törmelék a tuskó körül és a bilinesnélküli test *alatt* minden jel szerint a pellengérszlop megszilárdítására, a behelyezés alkalmával veretett annak aljára. Az állatesontok, mint a pellengérrre állítottak ételhulladékai kerültek oly nagy számmal a földszínére és a halottak eltemetése alkalmával a sírüregebe, egyik legfontosabb bizonyítékául annak, hogy a tölgyfa-tuskó a temetés idején fennállott (1661) pellengérhez tartozott.

Látjuk tehát, hogy az ásátások semmi bizonyítékot nem nyújtanak azok számára, a kik úgy vélekednek, hogy Barscai hamvait azok folyamán feltaláltuk. Ellenben, míg egyrészt az a tény, hogy békóba vert emberi csontvázat találtak a kereszttel megjelölt hely közelében, kétségtelenné teszi a kereszt historikumát, az ásátások és az azok folyamán a sírüregekből előkerült tárgyak pedig krónikásaink jólétesültségét, hogy tényleg a falu pellengére mellé „nyomorúságos módon” temették el a meggyilkolt fejedelmet és társait; addig maga a sírlelet, mely *két* békós- és egy békónélküli csontváz helyett csak *egy* békós- és egy békónélküli csontvázat tartalmaz, — Krausnak ad igazat: a fejedelem Doboli István nevű komornyikjának jóvoltából benn pihen a templomban.

Kovács István.

A Siculicidium emléke.

A Siculicidium tudvalevőleg az 1764-iki mádéfalvi veszedelmet jelenti s annak egyszersmind időjelző szava (chronotikon), mert betűiből (ha azoknak római számjegy-értékét összeadjuk), a székely vérfürdő évszáma jó ki. Ennek az emlékére nemrég emlékoszlopot állítottak Csík-Mádéfalva határában, közel a vasúti állomáshoz. Imposans kőobeliszk, tetején a turul-madárral, oldalain azon felirásokkal, melyeket mi ajánlottunk s szövegeztünk. (Ld. Erdélyi Múzeum 1899. évf. 179. l.)

A különös ennél az emlékoszlopnál az, hogy daczára annak, hogy már néhány év óta fennáll, még sincs ünnepiesen felavatva, hír szerint azért, mert még hiányzik a költség összegéből néhány ezer forint.

De nem erről, hanem a Siculicidium egy másik állítólagos emlékoszlopáról akarunk itt megemlékezni s egy téves hiedelmet eloszlatni.

Csík-Szent-Mihály régi temetőjében ugyanis egy régi keresztes kőoszlop áll, melyről a közhiedelem az, hogy az volt eredetileg a *Siculicidium* emlékoszlopa s később vitték Mádéfalva határáról Cs.-Szent-Mihályra.

Orbán Balázs „A Székelyföld leírása“-ban (II. k. 73. l.) ezt írja felőle:

„De mindezeknél nevezetesebb a templom kerítésében levő azon kőkereszt, melyen tisztán olvashatólag be van vésvé e végzetes szó: *Siculicidium*. Közhiedelem szerint *ez volt a mádэфalvi vészhalmon állott eredeti emlékkereszt*, mely kormányrendeletből onnan elmozdítatván, egy szt.-mihályi ember: *Búzás János* hozta ide s halálakor helyezték utódai sírjára. Igen óhajtandó s méltányos lenne, — írja tovább Orbán B. — hogy az eredeti helyére újból visszahelyeztessék, hadd örködjék ott az ártatlan vértanúk emléke felett, hadd hirdesse ott az utókornak a zsarnokság véres tetteit, hadd álljon ott intő jelül a hatalom ily gyászos visszaélései ellen“.

Ez a „közhiedelem“ azonban — egyszerűen tévedés, a mely onnan származott, hogy az oszlopfőn a *Siculicidium* felirat áll, melynek folytatása az oszlop homlokfalán annyira elkopott, hogy ugyancsak fejtörést okoz értelmét kibetűzni. Én e nyár folyamán Szent-Mihályon járván, kibetűztem a felirat értelmét s megfejtését íme itt adom, a mi elmondja, hogy minő vonatkozásban van a mádэфalvi veszedelemmel s hogy kinek az emlékköve.

A felirat megfejtése ez:

Az Siculicidiumban Mádэфalván elveszett Búzás János 1755-ben született és 1803 7. Juliusban eltemetett fia cs.-sz.-mihályi Búzás András (s még néhány sor annyira elmosódott, hogy egyáltalában nem olvasható) síremléke.

A megtévesztést elősegítette az a körülmény is, hogy a *Siculicidium* szó az oszlopkő párkányán nagyobb betűkkel a három oldalt elfoglalja (az

SICU|LICID|IUM) s az oszlopfőn magán a felírás a *-ban* szótaggal folytatódik. (Az egésznek formáját ld. fennebb.)

Az olvasható sorok tehát annyit kétségtelenül feltüntetnek, hogy ez a mádэфalvi veszedelemben elveszett Búzás János fiának Búzás Andrásnak síremléke. Búzás János tehát nem hozhatta ez emlékkövet Mádэфalva határából, mert még magát sem hozta onnan haza, hanem fiának állították 40 évvel később. Ő maga ugyan

nem e sírkő alatt fekszik, hanem a templom bejárata előtt, mert ott fekszik egy nagy lapos kő ezzel a felírással:

<p>BÚZÁS ANDRÁS 1803.</p>

Hogy ki volt Búzás András? arra is találtam adatot a plebánia jegyzőkönyvében, (Csík-Szent-Mihály megyének erigáltatott megyekönyve 1712-től) melyben (a 97. l.) ez olvasható:

„*Andreas Buzás jub. corp. ped. ex incl. Sic. legione a. 1803 d e 7. Julii sepultus*“ hagyott a templomra végrendeletileg 50 frtot.

Búzás András tehát a székely gyalog-ezredben szolgált s mint káplár lépett nyugalomba.

A sírkő felírata és az egyház jegyzőkönyvének bejegyzése tehát megegyezik, hogy 1803 jul. 7.-én temettetett el.

A Siculicidium közhiedelem szerinti emlékköve tehát a csíkszentmihályi templom-kerítésben tulajdonkép a Búzás András emlékköve.

A mádэфalvi veszedelem helyén, a Vészhalom felett, a mostani kőemlék előtt egy egyszerű (állítólag 1852-ben emelt) fakereszt állott az országút mellett, ezzel a felírással:

„*Ezen kereszt állítatott emlékül, kik itt nyugosznak az 1764. veszedelemtől*“.

Most már díszes faragott kőből épült obeliszk jelzi a vértanúk sírját, mely kegyelettel őrizi az 1764 jan. 7.-iki véres éjszaka áldozatainak emlékezetét.

Szádeczky Lajos.

Jelentés

a Kovács Sámuel-féle balladapályázatról.

Alólírottak f. hó 21.-én keltezett megbízatást vettünk, hogy a Kovács Sámuel-féle balladapályázatról véleményes jelentést terjesszünk az Erdélyi Múzeum-Egylet t. igazgató-választmányához.

Jelentésünket van szerencsénk a következőkben megtenni:

Átvettünk 8 pályaművet: 1. Bánfi Dénes. Jelígeje: A becsület sokszor a halálban arat győzelmet. 2. Zord idő. Jelígeje: Jön parancsa Szolimán szultánnak, Parancsolja Verbőcz; Istvánnak: Te fogsz lenni az ország bírója. (Arany.) 3. Emlé-

kek a múltból. (Jelige nélkül.) 4. A nicomédiai lakoma. Jel-
 igéje: Őszi harmat után, Nagy hegyeknek ormán. 5. Nápolyi
 Johanna. Jeligéje: A bűnt előbb-utóbb méltó büntetés sújtja.
 6. Nápolyi Johanna. Jeligéje: Szerelem nélkül nehéz a korona.
 7. Perényiné. Jeligéje: Hős vértől pirosúlt gyásztér. 8. Rákóczi.
 Jeligéje: Si Deus pro nobis, quis contra nos?

Az 5 első számú figyelemre sem méltó gyenge kísérle-
 zés. A 6. számú hosszadalmas krónikás elbeszélés, szónokias
 tirádákkal. De írója legalább tud verselni.

A 7. és 8. számú azonban irodalmi színvonalon álló munka.
Perényiné balladásabb, rövidebb. De *Rákóczi* költőileg értékesebb.
 Melegség, közetlenség, erős, jóleső hazafias érzés vonul végig
 rajta. Szép nyelven, simán folyó sorokban, zengő rímekben
 cseng végig. Az egész hangulatos lyrában olvad fel.

A pályázati hirdetés a magyar történelemből vett tárgyú
balladát, vagy azzal rokon kisebb magyar történelmi *költői*
elbeszélést kíván. Így a *Rákóczi ez.* költői elbeszélés megfelel e
 feltételeknek s költőileg társánál becsesebb. Ezért azt ajánljuk,
 hogy írójának a díjat kiadni méltóztassék.

Kolozsvár, 1904. évi május hó 30.

Dr. Versényi György.

Ámbár a *Rákóczi ez.* költői elbeszélésnek inkább csak a
 verselése és egyes részeinek költői szépségei érdemelnek figyel-
 met és elismerést, mint az egész költemény, (mert szerkezete
 szétfolyó, az egész nem kerek-egész, hanem összefüggéséből
 kikapott történelmi jelenet, hogy ne mondjam: krónika), mégis
 egészben véve hozzájárulok dr. Versényi György bíráló-társam
 véleményéhez és ajánlom, hogy a *Rákóczi ez.* költői elbeszélés-
 nek, mint társai közt viszonylag legjobbnak és egészben véve
 irodalmi színvonalon álló költeménynek, a díj kiadassék.

Kolozsvár, 1904. június 2.

Dr. Csengeri János.

A pályázatra benyújtott művek bírálatában dr. Versényi
 és dr. Csengeri bíráló társaim azonos határozatukhoz csatlako-
 zom s a díjat a „*Rákóczi*“ írója részére ajánlom kiadandónak.
 Sztána, 1904. június 13.

Éjszaky Károly.

Határozat a pályadíjról

(Kivonat az EME. ig.-vál. 1904. júl. 6-i ülésének jegyzőkönyvéből:)

„A bölesészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály betervezi a felkért bírálók jelentését a Kovács Sámuel-pályadíjra beérkezett 8 munkáról. A jelentés alapján az ig.-vál. a „Rákóczi“ cz. költői elbeszélésnek, mint „költőileg értékesebbnek“, „társai közt viszonylag legjobbnak és egészben véve irodalmi színvonalon álló költeménynek“ a díjat kiadja. A jeligés levélből *Révai Károly* (Nagyág, Déva mellett) neve tűnt ki; a többi jeligés levelet a választmány nyilvánosan elégette.“

R á k ó c z i.

— Elbeszélő költemény. —

Jelige: „Si Deus pro nobis, quis contra nos?“

Rákóczi jelmondata.

Álom száll szememre, mélységes nagy álom!
 Magamat egyszerre a múltban találok;
 Ott járok lelkesen kurucz tábor mellett,
 S hallgatok gyönyörrel, a mint énekelnek.
 Látom őket sorban; Rákóczit, s a többit,
 Névtelen hősokeket, s a vezérek főbbit;
 Mese és való közt, hol lehet a méta?
 Álmában nem nézi a szegény poéta.

1. Sivár őszi szélben ing a fáknak lombja
 Aranysárga himét hullatja halomba;
 Bágyadt a nap teste, sápadt őszi égen,
 Mintha a nagy tűz is lankadna szemében.
 A som, piros magját hinti az avarra,
 Hervadozó báját nincs mivel takarja;
 Másodvirágzásról álmodozik némán,
 Megfakúlt falombok pusztá omladékán.
2. Fakó, öreg lantos, szürkülő hajakkal,
 Ábrándozó szívvel, éneklő ajakkal
 Jár az őszi tarlón, mint egy sötét árnyék,
 S késői virágok nyílására vár még.

De sivár világ ez! Egy kietlen pusztá,
 Mely a temetőnek álmaít aluszszá;
 Járván a bús tarlót, vergődik a lélek,
 Egy esőppje se' szökken megváltó könyének.

3. Mit akarsz vén lantos? Temető van itten!
 Sírt ásó szelekkel beszélni meghittent?
 Meddő töprengés közt járni, bérczet, völgyet,
 Sírokat fölászni, melyek rég bedőltek?
 Fuss e temetőből, ne bolygassd a múltat!
 Mit érnek a rózsák, ha már elvirúltak!
 Csillogó homokba szaladó víz fodra
 Nyomtalan eltűnik, szomjadat nem oltja!
4. Fordúlj a jelenhez, találsz itt virágot,
 Ragyogó égbolton lengő délibábot;
 Tudásvágyod szomját itt eloltod lassan,
 S nem kell, hogy a szived senkit is sírasson!
 Édes, szelid ábránd, vagy vigalmi mámor
 Csillog a kunyhóból, s márvány-palotából;
 Választhatsz ezekből énekednek tárgyát,
 Hadd pihenjenek a temetői árnyak!
5. Nem! A jelen nem kell lantom énekének!
 Festett arcú bábok, mosolygó szirének,
 Gyáva tétovázók, szolgáló lelkű hordák,
 Miért zavarnák meg éneke akkordját?
 Talpig egész ember az én ideálom!
 Mai nemzedékben azt föl nem találom;
 Kerestem a férfit, majd bele vakultam!
 Hol találjak ilyet, hogyha nem a múltban?
6. Nem is olyan messze, sötét éjszakába',
 Integtet felém az őrütek világa;
 Fényes kard aczélja, párdüzbőrös menték,
 A miket viseltek daliás leventék.
 Ide hallom hangját harezzi riadónak,
 Keserves búgását a tárogatónak,
 Hallom a Turulnak szárnya suhogását
 Látom harezzi zászlók büszke lobogását.
7. Oda fáj a lelkem a sívár jelenből!
 Tűnő századoknak fátyola föllendül,
 S olyan fény süt onnan, mely a nagy sötétben
 Átsűgárik most is minden nemzedéken.

Átölelem gyöngén hőseit lelkeimmel,
 Biztatgatok mást is méla énekemmel,
 A ki őket épp' úgy dajkálja, szeresse,
 Mint én, — késő kornak fakó énekese.

8. Jaj, milyen fényt áraszt a csillagok sorja!
 Maga a vezérük, mintha a nap volna;
 Egy lobogó fáklya, mely örökké lángol,
 Nappali fény terjed szeme sugarából.
 Ő, ki élte árán fényt adott a Honnak,
 Ő léssen ma tárgya bánatos dalomnak;
 Kihez tán hasonlók soha sem is lesznek,
 Nem! mert magva szakadt Rákóczi Ferencnek!
9. Hol a Tisza árja neki vág Tokajnak,
 S esőket ad az édes bortermő talajnak:
 Labanczverő hősök őrüze szikrázik,
 Rákóczi és népe ottan éjszakázik.
 Szőke Tisza partján liliomos sátor
 Lankadatlan hangos cigánymuzsikától;
 Vígan szól a nóta, tárogató búgat,
 Összeesendül hangja pengő sarkantyúnak.
10. Öreg Barna Mihály szívhez szólón húzza,
 Szórét a vonónak majd hogy le nem nyúzza,
 Vele Czinka Panna bájos unokája,
 Mintha zokogással tele lenne fája.
 Hangos a mulatság, jókedvű a tábor,
 Ki nem fogy a nóta a hős Jávorkából;
 Ő adja a hangot, magasan föléri,
 A tárogatóval Elekes kíséri.
11. Czinka Panna szeme ragyog, mint a gyémánt,
 A ki bele pillant, — nem maradhat némán;
 Jaj, de észveszejtő fénysugár van abban,
 Mint a nyári égről letekintő napban!
 Hullámos hajának tánczol minden szála,
 Remeg a hegedűn gödrös kicsiny álla;
 Ajka mintha lenne bimbóba fakadtan,
 A sötét bíbortól majd hogy ki nem csattan.
12. Jávorka Ádámnak kiesendül a hangja,
 Beéri Balog Ádám gyönyörrel hallgatja;
 Illosvay Péter, Forgács Simon s Czelder
 Együtt énekelnek Géczy ezredessel.

Egy csoportban ülnek körben a borozók
Hátrább a leventék járják a toborzót,
Paripák nyerítnek selyem puha almon,
Társaik felelnek a tokaji halmon.

13. Így megy ez minden nap huszti esata óta,
A kurucz ajakról ki nem fogy a nóta;
Vágják a labanczot karddal is, meg szóval,
S czifrázzák erősen a tárogatóval.
Most is, hogy Jávorka kivágta a hangot:
Csúfolják erősen a labancz bitangot;
Kikap a nótában Pálffy is meg Heiszter,
Ki a csatasíkon nem igen nagy májszter.

„Hej ide is, hej oda is!
Elmegyünk a pokolba is!
Ott is ütjük a labanczot,
Megtanítjuk a ribanczot!

Ne nézz uram le Heiszterre,
Nem való a kegyelmedre!
Bő mentéjét, bugyugóját
Kiporoljuk, — az áldóját!

Pálffy volna, a hogy volna,
Orra vére ha nem folyna;
Majd letörlik még az éjjel,
A császárnak kendőjével!

„Ne félj kurucz, míg Rákóczi az apád!
Ne sírj, a mig Magyarország a hazád!
Szaladj labancz, rejtsd el kőczos fejedet,
Úgy megyünk rád, mint a nehéz fergeteg!

Temetvényi gróf Beresényi lóra ül,
A labanczot megszalasztja egyedül;
Esze Tamás csak egyet köp utánuk,
Akkor még a szél sem akad reájuk.“

„Rajta, rajta kuruczok!
Jobbra, balra szúrjatok!
A labanczok fussanak,
A császárnak kapujáig
Sehol meg ne álljanak!“

14. Így zúgott a nóta késő éjszakáig,
De Rákóczi lelke pihenésre vágyik;
Búra hajtott fővel pihen sátorában,
Emészto nagy gondok járnak a nyomában. —
Hitvese kitépve ölelo karjából,
Idegen kezek közt gyermekei távol.
Kiknek ifjú lelkét lassú méreg járja,
Rá sem emlékeznek a szegény hazára!

15. Jaj! fiai fájnak legjobban lelkének:
 Idegen érzések rabjai levének:
 Vissza sem nézhetnek a magyar határrúl,
 Nékik a sorompó örökre lezárúl. —
 „Jaj, — fölsohajt búsan, — jaj csak ezt ne, ezt ne!
 Jobb lenne mindkettő ha halálba veszne!
 Inkább tudjam azt, hogy fiaim nem élnek,
 Szégyene nem esnék a Rákóczi névnek!”
16. „A fiatal lélek, mint a viasz lágyúl,
 Hitvány ellenségek átgyúrják galádúl,
 És a gyermek ajkán, mely szent, mint az oltár,
 Az apa emlékét átkozza a zsoldtár.
 Hitvesem, ki olyan, mint egy nagy királynő,
 Mít tegyen az árva? hiszen csak egy árny ő!
 Ó, ha át kell esnem ezen a csapáson,
 Még a földben sem lesz csöndes nyugovásom!”
17. Föl áll mint oroszlán, s kitekint az éjbe,
 Síró szél elhossa a nótát feléje;
 Hallja Czinka Panna búgó hegedűjét,
 S fájni kezd szívének most az egyedüllét.
 Ő is oda menjen? búfelejtő sorba?
 Temesse el búját a tokaji borba?
 Oda hajtsa fejét a hegedű fára?
 S néki is víg nóta szálljon ajakára?
18. Nem! Jobb bús magányban álmodozni némán,
 Egy elárvult élet sivár omladékán,
 Édes hitveséről, drága két fiáról,
 És a mi legszentebb, — a magyar hazáról!
 Néki a magány most áldás és nem átok,
 Szíve minden csöppje oda sír hozzájuk.
 Könnyeiből egy csöpp reszketve kiválik,
 S ott ragyog szemében érettök halálíg.
19. Bemegy sátorába. Nézése keményül,
 Szemeiben újra az a régi fény ül,
 Fejedelem megint! A szívét bezárja
 Némúljon az érzés, nincs szüksége rája!
 Asztalán feküsznek rajzok és írások,
 Nézi, merre vannak a labancz állások?
 Nem is hallja a zajt, elmerülve mélyen,
 A mint Esze Tamás beállít serényen.

20. „Fenséges nagy uram! terhedre ne váljak,
A miért megbontom csöndes éjszakádat;
Egy különös dolgot jelenteni jöttem,
Ne hidd, hogy talán a bor beszél helyettem!
A mint végig mentem előrsök sorján,
Ott terem előttem Géczy, s Czelder Orbán,
Velök jött merészen egy idegen néمبر
Ellenséges hadból egy néhány legénynyel.
21. „Német a beszédje, maga ifjú s szép is,
De azért a szemét bekötöttük mégis;
Azt mondja, hozzád jött, fontos küldetésben,
Ám mi nem bocsájtók szüed elé mégsem.
Várom a parancsot: elébed bocsássuk?
Vagy ha tán ránk bízod, — a titkot kiássuk!
A szép asszonyt csínján vallatóra vesszük
S ha szeretné nálunk, — tán el sem ereszsük?
22. „Fenséges nagy uram! Sok szóbeszéd járja,
Nyitott szemmel nézünk egy a másikára!
Veszélyes az asszony, ha erősen nyelvel,
„Ebből“ meg úgy ömlik, mint az édes tejfel!
Ne legyen én többé a „csaták villáma“,
Ha nincs gonoszsággal tele a zúzaja!
Úgy ömlött szeméből özöne a nyilnak,
Majd szinte feledtem, hogy Tamásnak hívnak!“
23. „Asszony? — szól Rákóczi, s a szíve megdobban,
Ó, ha küldetése lenne talán „onnan!“
Ha „ő“ küldte volna, gyermekeim anyja!
Bocsássátok rögtön be a sátoromba!
Azt mondd veszélyes? gonosz a szándéka?
Legyen bár gyilkos tör császár ajándéka,
Elfogadom nyiltan! A véres gyalázat
Akkor sem érinti a Rákóczi házat!
24. „Jöjjön az az asszony!“ . . . Szép arcza kigyúlad,
Mintha átjárná vidámabb hangulat.
Esze Tamás gyorsan kisiet az éjbe
S vezeti az asszonyt Rákóczi elébe.
Azután az őrség fölvonúl szép rendben,
Illosvay Péter parancsnokol ebben,
Fölállítja őket közel a sátorhoz,
Most egy nagy világért sem nyúlnának borhoz.

25. Azalatt az asszony Rákóczihoz belép,¹
 Sűrű fehér fátyol borítja a szemét;
 Karcsú, mint a nádszál, haja mint az ében,
 Csak egy szál virágot ringat a kezében.
 Föllépése merész, büszke, előkellő,
 Fiatalos hévvel, mozgékony, szókellő;
 Mikor aztán ott áll Rákóczival szemben,
 Fejéről a fátyol hirtelen föllebben.
26. Mint mikor az erdők égbe nyúló fáját
 Gyöngye női kezek egy kissé megvágják:
 Rákóczi elsápad, megremeg egy perczig;
 A fiatal nőnek e remegés tetszik.
 Mosolyogva nézi futó sápadását,
 Hallgatja a nagy szív hangos dobogását,
 Látja, hogy a nagy fa meginog tövestül,
 Királyi alakja egyet-egyet rezdül.
27. „Ismersz-e Rákóczi? Tudod-e mért jöttem?
 Vezetett egy csillag, mely kigyúlt fölöttem!
 Valami bús érzés támadt a szívemre,
 Epedés, édes vágy, aggódás egyszerre.
 Zivataros éj van, hideg szél sikoltoz,
 Vigyázz életedre, emésztő veszélyt hoz!
 Ó, pedig az lenne az én bús halálom,
 Mert csak egy Rákóczi van a nagy világon!
28. „Hitvesed veszélyben, gyermekeid rabok,
 Magad földönfutó, becsülete hagyott!
 Árulók melletted, kiknek ajka mézes,
 Kincs után sovárgó s hivatalra éhes.
 Császári kegyekre hajlanak vezérid,
 Hullong a gyümölcs, — már nemsokára érik;
 És lehull a fának minden éke, lombja.
 Te maradsz egyedül, mint egy tilalomfa.
29. Gondolj hitvesedre, József, György fiadra!
 Kiket fölnevelni csak te vagy hivatva;
 Milliókat érhet fejedelmi kincsed,
 Hát ha nem egyebet, — vagyonod tekintsed!
 Földönfutó koldús léssen majd belőled,
 Törvénykönyv betűi ítélnek felőled;
 S az, a kiért szíved áldozatra készül:
 Szerető hazád is kitép a szívéből!”

¹ A császári udvar egy előkelő asszony által akarta Rákóczit megadásra bírni.

30. Rákóczinak lelke megdöbben e szóra,
Lángoló szemével néz a csábítóra;
Mit beszél ez asszony?... Szörnyű a mit mondott,
Szívében egy oltárt kegyetlen lerontott.
Nem családja, kincse növeli most bűjását,
Az ő szívét nagyobb szenvedések dúlják;
Az, a kiért áldoz, a haza szent földje,
Az vonná meg egykor szeretetét tőle?
31. És mint az oroszlán, ha ugrásra készül,
Rákóczinak vére fölgyúl e beszédnél;
S mintha vihar jönne messze valahonnan,
Haragos moraj kél ajkairól nyomban:
„Mit akarsz te asszony? Átka szép nemednek!
Ó, hogy még ilyen nők anyától teremnek!
Ki küldött? A császár? avagy szolga népe
Csábító szavakkal Rákóczi elébe?
32. „Mondd meg a császárnak: nem kell a kegyelme!
Én vagyok az ország szabad fejedelme!
Hitvesem, gyermekim vesszenek el árván,
Mintsem, hogy megmentssem beesületem árán!
Ott, a honnan Zrinyit a vérpadra vitték,
Nagyapám arczáról hullott a veríték;
Bécsújhelyi börtön nem fogott ki rajtam,
Minden véres csöppjét fölcsofolta ajkam!”
33. „Rákóczi ne vétkezz! Ó, hajolj a szóra!
Közeleg sas szárnyon az utolsó óra.
Jöjj velem! Az éjféli ráborúl nyomunkra,
Még ma elvezetlek a mi táborunkba!
Nézd, itt van az írás, a császár kegyelme,
Te leszel ezentúl Erdély fejedelme;
Szövetséges társul főlemel magához,
S az ő dicsősége reád is sugároz!
34. „Jöjj! Lásd, én bevallom, a mit sose mondtam:
A mióta élek, éretted rajongtam!
Szerettelek forrón, te Istenem voltál
Akkor is, a midőn másfelé hajoltál!
Ajkamat kínálok, forró mint a láva,
Borúlj a szívemre szerelmem királya!
Ég s föld minden kéje ragyog a szememben,
Jöjj, hadd égjünk együtt e nagy szerelemben!

35. „Vérem minden csöppjét odaadom néked,
Ezt a vért, mely kíván, követel és éget!
Beléd száll a lelkem, csak a tied lészen,
S te a hősök-hőse az enyém egészen!
Átölelsz karoddal, összeolvad lényünk,
Örökös csókszapor lesz a mi beszédünk;
S ez a tűz szívünkben hamuvá nem válik,
Égni fog örökké utolsó óráig!“
36. S mint mikor a szélvész hirtelen elhallgat,
Mélységes csönd váltja föl a nagy izgalmat:
Rákóczi ajkai némaságba vesznek,
Csak nagy testén látszik, hogy néha megreszket.
Nézi a szép asszony kívánatos ajkát,
Lihegő keblének emelkedő halmát,
S mintha bőre alatt futó tűz szaladna,
Megtántorodik, — de csak egy pillanatra.
37. Azután a mánort lerázza magáról,
Rettenetes harag kél az ajakáról;
Úgy ömlik egyszerre a sok szó belőle,
Mint a zúgó patak, ha nincs gát előtte.
Mit neki most mánor? Legyőzi a testét!
A világ kacagná, ha ő most elesnék!
Legyen lánczraverve gerjedő szerelme,
Hallgasson el a szív, mikor szól az elme.
38. „Asszonyom! Elég volt! Fusson, a míg futhat!
A ki tűzzel játszik, maga is meggyúlad!
Nincs több szavam önhöz, sem a eszászárjához,
Siessen azonnal Pálffy táborához!
Rákóczi csak egy van az egész világon,
Ez a föld, hol állunk, — ez az én világom!
Kalászos rónája, béreze, hegye, völgye,
Ez az én szerelmem, — a haza szent földje!“
39. „Nem kell a szerelmem? tűzben égő ajkam?
A ki veled voltam minden gondolatban!
Eltaszítsz magadtól, mint egy hitvány rongyot,
Melyről az utolsó koldús is lemondott?
Ne feledd Rákóczi, hogy ma nálad voltam,
Ne feledd, hogy egyszer szívedhez hajoltam!
Tört ütök szívedbe: leghívebb vezéred
Az enyém! a miénk! Elárúlt ma téged!“

40. „Leghívebb vezérem? Melyik az? ó Isten!
Hűséges mindeuk, itt áruló nincsen!
Nevezd meg te némbert!“ — s megszorítja karját,
De az békén túri szagató fájdalmát.
„Ha nem lennél asszony, vérpadra dobnálak!“
„Dobj hát hős Rákóczi, meghalok utánad!“
„Menj, az égre kérlek, rettenetes asszony,
Nehogy tiszta kardom vérrózsát fakasszon!“
41. „Vérrózsát? Azt várom! édes lesz halálom!
Azt is Rákóczinak karja közt találok!“
. . . Föltépi ruháját keble szelid halmán,
Ezzel akar győzni Rákóczi hatalmán.
S mintha tiszta hóból piros rózsza kélne,
Bevillan az édes bimbópár szemébe,
Mámorító illat száll a levegőben . . .
Rákóczi csillaga most lesz lemenőben.
42. Férfi vagy Rákóczi! teljes, egész ember,
Győzd le a szívedet lángoló eszeddel!
. . . Vonaglik az arcán a szerelem vágya,
Nagy bűvölet van az együttes magányba.
Remegve közelít, delejes erővel,
Ha boldog lehetne egy perczig e nővel!
De aztán megcsillan szeme villámlása,
S befedi a keblet, hogy többé ne lássa.
43. Föltépi a sátort s kikiált keményen:
„Illosvay Péter, hűséges vezérem!
Álljatok fegyverbe! Lovagok kísérik
Azonnal a grófnőt a tiszai révig!
Riadót fúvassál, ébredjen a tábor,
Zúgjanak a hegyek ágyuk morajától!
Harcolni fogok, míg vért izzad az arczom,
Ma lesz az utolsó élet-halál harcizom!“
44. Harsognak a kürtök, paripák nyihognak,
Lobogó fáklyával harcosok tolongnak;
Megmozdúl a tábor, indulóra készül,
Egész Tisza völgye hangos a beszédűl.
Czinka Panna húzza lelkes indulóját,
Lengetik Rákóczi selyem lobogóját,
Társzekerek, ágyuk dörögve jönnek,
S nekivágnak gyorsan a fagyott mezőnek.

45. Gyűlnek a vezérek: Beresényi és Bottyán,
 Bezerédi, Balog, Géczi, Czelder Orbán,
 Illosvay Péter, a hős Jávorkával,
 Csak Ocskay nincs itt nehányadmagával.
 Felállanak sorban s Rákóczira néznek,
 Fény csillog szemében mindenik vitéznek,
 Várják a parancsot. Rákóczi megszólal,
 Méla keserűség ömlik ki a szóval.
46. „Fiaim, vitézek! Szóm vagyon hozzátok:
 A császár kegyelme sugárzik reátok!
 Ki velünk megúnta, ki pihenni vágyik,
 Jobb, ha még e perczen zászlónktól megválik!
 Ki elhagyni akar, lépjen ki a sorból!“
 . . . Rákóczi megérti a kelő morajból,
 Hogy senki se' vágyik császár kegyelmére,
 Inkább bős csatákon folyjon ki a vére.
47. „Nem kell a kegyelem!“ — harsogják mindnyájan,
 „Árulást a császár tőlünk ne kívánjon!
 Utolsó csöpp vérig harcizunk melletted,
 Nem kérünk, nem adunk senkinek kegyelmet!“
 . . . Esze Tamás vágat, habzó lova nyerít:
 „Fenséges nagy uram! elárúlt az egyik!“
 S mint a vihar szágúld a hír szerteszéjjel:
 „Elhagyott Ocskay még ezen az éjjel!“
48. „Igaz! ó, igaz hát, mit az asszony monda:
 Árulók kísérnek mindenütt nyomomba!“
 „Halál a fejére!“ — zúgja a kurucz had,
 S kél utána átok s lesújtó kárhozat.
 „Hej, Ocskay László kerülj a kezünkre!
 Esküszünk mindnyájan igaz istenünkre,
 Hogyha el nem pusztúlsz, ha addig megéred,
 Az ebek nyalják fel gaz, fekete véred!“
49. „Fiaim, vitézek!“ — szól Rákóczi újra,
 Mintha oszladoznék szívet tépő bújja,
 „Földönfutó koldus léssen majd belőlem,
 A törvény betűi ítélnék felőlem!
 Az, a kiért szívem áldozatra készül,
 A haza szent földje, kitép a szívéből!
 Hitvesem, gyermekim a börtön fenekén,
 De én hű maradok, — Isten úgy segéljen!“

50. „Utánam kuruczok! Zúgjanak az ágyuk,
 Legyen árulóknak utolsó órájuk!
 Lóra hű vitézim, vonjuk ki a kardot,
 Megőríz az minket, a ki eddig tartott.
 Mint a zúgó szélvész, a ki a vészes orkán,
 Nyargaljunk keresztül az ellenség sorján;
 De ha másképp lenne, meg fogom mutatni,
 Mint tud egy Rákóczi a honért meghalni!“
51. Fölpattan lovára, vágta a hadéltre;
 Földereng az égnek keleti szegélye,
 Oszlik a sötétség, virradóra fordúl,
 A fölszálló napnak a vére kicsordul;
 S alá hinti rájuk szíve minden véré,
 Bibor fénybe vonja kuruczok vezéré;
 Egy sugára rászáll nemes homlokára,
 És a gond eloszlik, mint az éji pára.
52. „Menj Rákóczi Ferencz! Úgy lesz, a mint mondád!
 Megírják a törvény szégyenletes pontját,
 Árulóknak fognak bélyegezni téged,
 A ki a hazára hoztál dicsőséget!
 Kitérlik nevedet nemesek sorából,
 Az lesz a nemes, ki tégedet elárul;
 Kincseid fölöstják, mint Krisztus ruháit,
 S még sírodra sem jut a hazai pázsit.
53. Menj Rákóczi Ferencz! s vele ti is hősök!
 Születnek idővel lelkes hegedősök,
 A kik csöndes estén, békés unokáknak
 Mesélik nagy sorját a kurucz világnak.
 Márvány-tenger partján zarándok-út lészen,
 Befogad a nemzet szívébe egészen,
 S azt a szégyen foltot, mely nevedet fűdi,
 Tíz millió magyar fogja kitörölni!
54. Egész Magyarország talpra kél egyszerre,
 Utánad fog menni a Márvány-tengerre;
 Zászló erdők között fognak visszahozni,
 Még a pogány is fog érte imádkozni.
 Gyöngye, öreg lantos előveszi kobzát,
 Nevedet tündérek ajkaira hozzák,
 S énekel majd rólad késő nemzedéknek,
 Búbánatos hangon csendülvén az ének.

Dal Rákócziról.

Rodostó virágos,
Illatos mezőjén,
Tiszta színaranyból
Csillog a verőfény.
Gyémánt csöppet ringat
A szél a fűszálon,
Virágok szeméből
Eltűnik az álom.

Daloló madár száll	Bezerédi, Bottyán,
Orgona bokorra,	Mikes, nagy Bercsényi,
Kurucz daltól esendül	S felséges urunknak
Cziprus-hegyek orma ;	Hűséges cselédi,
Nyíló rózsafák közt,	Előjöttek sorban,
Mint suhogó árnyak,	Nagy dologra várnak,
Régi ismerősök	Érkezése lészen
Mosolyogva járnak.	A Turul madárnak.

Jönni fog! Hisz sokszor
Álmodoztak róla,
Hírt hozott felőle
Vándor daru, gólya,
Porladozó szívek
Mozdultak a sírban,
Fölpattan egyszerre
Mind, a mennyi sír van.

Ébredj föl Rákóczi!	Magyarország ébred,
Tárogatót fújnak!	Minden röge mozdúl,
Szárnya suhogása	Egész erdő látszik
Hallszik a Turulnak.	Rákóczi zászlókból.
Nagy Magyarországon	Nézd! Utánad jönnek
Fölkelték a hősök,	A szálló felhőkön,
Ide jönnek hozzád	Kuruczvér fog hullni
Régi ismerősök!	A magyar mezőkön.

Mozdúl az oroszlán,
Fölnéz álmodozva:
Hol van a Turul,
Mely lobogómat hozza?
Csak álom! . . . Könyemet
Idegen föld iszsza,
Édes hű cselédim
Feküdjetek vissza! . . .

55. Kék Dunánknak partja, fölséges, királyi!
Ott fog majd alakod érezbe öntve állni;
S oda jön a császár nagy dédunokája,
Meghajlik előtte, s koszorút tesz rája.

A magyar égbolton szép szivárvány támad,
 Örömkönyeiből kuruczok hadának,
 Reá hull egy könyesepp a Habsburg szemére,
 S ott fog tündökölni örök dicsőségre! . . .

Révai Károly.

Perényiné.¹

Gyászruhás, bús özvegy a mohácsi síkra
 Elindúl zokogva, megérkezik sírva.
 Fekete fátyolát el-elkapja a szél:
 „Én egyetlen fiam, merre, hova lettél?”

Hófehér lélek a fényes menyországból
 Aláereszkeedik, mint egy fellegfátyol.
 Hangtalan járja a mohácsi térséget:
 „Én édes jó anyám, hol találalak téged?”

Özvegyasszony arczán sűrű könny leperereg.
 „Okosabbat, jobbat nála nem ismerek.
 Hogyan tanult lopva, elbújva, titokba’,
 Ékes deák nyelvet hogyan gyakorolta!
 Csak nekem mondta el — én édes magzatom,
 Kedves beszédedet jaj, hogy nem hallhatom!
 Az estvéli csendbe’, meghitten, kettesbe’
 Engem is beleírt egy szép deák versbe.
 A gyönyörűségtől elfakadtam sírva,
 Pedig nem értettem — de szép volt: ő írta!
 S most farkasok rontják azt az okos fejet . . .
 Irgalmas nagy Isten, hogyan engedheted!

Haraggal a lélek körülnéz a síkon:
 „Oh, hogy forgatni a kardot már nem bírom!
 Több sem kellett volna, még csak egy-két óra,
 S küldtem volna pogányt ezret a pokolra.

¹ A mohácsi ütközetben tudvalevőleg elesett Perényi Ferencz, az ifjú humanista is, Nagyvárad 27 éves püspöke. A történelem feljegyezte, hogy az elesett magyar vitézeket özvegy Perényi Györgyné temettette el. Ezek a költemény történelmi alapjai.

Anyám is felejttem, édes magyar népem,
 Én nemzetem, mikor temetődet nézem.
 Vajjon a népeknek van-e élő lelke?
 Lesz-e feltámadás e sírnak felette?!
 Jaj nekem! Én voltam jósa tréfás szóval:
 Brodaries Márk uram, remélem, felszólal,
 Ha Rómába jutand, — felszólal miértünk,
 Jó magyar vitézek a kik itt elvérzünk,
 Mert bizony ma estig szentek lajstromába
 Huszonkétezerrel többet kap a pápa!“

Özvegyasszony után jönnek hű eselédi.
 Könny nélkül ezt a gyászt egy sem tudja nézni.
 Megcsonkított hullák, kifosztott halottak,
 Szegény magyarok még holtan sem nyugosznak.
 „Ifjan ültették be a püspöki székbe,
 Vala tudománya Várad büszkesége
 S most itt fekszik ő is, megölve, kifosztva,
 Fölemelted, Isten, s lealáztad porba,
 Oh rettentő vagy te szörnyű haragodba!
 Hűségese eselédim, nagy, mély sírt ássatok,
 Nyugtót ott leljenek vértanú magyarok.
 Megkeresem fiam, ő is ott pihenjen,
 S ha pihen, melléje temessetek engem!“

A lélek borongva, búsán tova lebben.
 „Édes anyám nélkül nincs nyugtom a menyben.
 Oh, hogyan szeretett az az áldott lélek!
 Magasra vágytam, hogy csak érette éljek.
 Akartam lenni nagy, pap, tudós, hős talán,
 Első — hogy nálam is elsőbb legyen anyám.
 S most . . . veszve az ország, összetört remények
 Nélküled, jó anyám, a menyben sem élek!“

Ássák a sírt búsán, ássák — forró könnyek
 Magyarok szeméből patakban ömölnek.
 Özvegy asszonynak már csak egy könnye sincsen,
 Járja a térséget halovány, bús színben.

Fölvert vad menekül — amott az ég alján
 Lomha sas nagy, nehéz szárnya lebben aztán.
 Csőrében emberesont — s úgy messziről, távol
 Mintha két szörnyű fej nőne a nyakából . . .
 Maga a fáradt nap pihenőre szállva,
 Véres, vad, haragos szemmel néz reája,
 Sohsem jelent ez jót mi szegény hazánkra!

Egyszerre az asszony megáll — egy pajzs — nézi,
 Rajt ezüstös belük: Franciscus Perényi.
 De alatta a test . . . az a délezeg termet . . .
 Irgalmas nagy Isten, borzalom, mivé lett!
 „Fiam, édes fiam!” odarogy melléje,
 Hült ajkát szorítja esontja fehérjére.
 Mintha a lég adna választ rá azután,
 Zúg, suttog a szellő: „Anyám, édes anyám!”
 És a lebukó nap végső két sugára
 Nagy, vakító fénynyel vág a menyországba.

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi útazásai. Evlia Cselebi XVII. sz. hírneves török utazó, a ki tíz kötetre menő útleírást hagyott hátra. Ennek VI-ik és részben V-ik kötete Magyarországon tett útazásait foglalja magában. Ezek az útazások 1660-on kezdődnek s Temesvár leírását, Nagyvárad ostromát, majd Magyarország és Erdély leírását s a magyarországi hadjáratokat 1661—64 között tartalmazzák.

Evlia Cselebi előkelő ember volt. 1611-ben született. Atyja Szulejmán szultán kíséretében jelen volt Buda elfoglalásánál 1541-ben, továbbá Szigetvár ostrománál és itt Szulejmán szultán halálánál. Nagybátyja Melek Ahmed pasa 1650-ben nagyvezér volt s az ő révén a török birodalom főméltóságaival összeköttetésbe jutott. Bizalmi embere volt a nagyvezéreknek, pasáknak s mindenütt ott járt a hadsereggel s előkelő küldetésekben volt része. Ez bőséges alkalmat nyújtott neki a világ megismerésére s Magyarország beútazására. 1660-tól 64-ig bejárta Magyarország és Erdély nagy részét s nemcsak a hódoltság területét. Járt Zrinyi Miklósnál is s leírja az ő udvarát, jellemét, vadászatait, stb.

A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága Vámbéry Ármin ajánlatára elhatározván Evlia Cselebi útazásai magyarországi részének kiadását, fordításával dr. *Karácsony* Jánost bízta meg, a ki

ennek emberül megfelelt s bőséges magyarázó jegyzetekkel látta el a szöveget, mely főkép a tulajdonnevek írásában és megfejtésében sok helyen magyarázatra szorúl. E munka kiadásával hazánk XVII. sz. állapotainak ismerete igen gazdag forrással gyarapodott. Ára 10 korona (Budapest, 1904. 8-adrét 547 lap.)

Talpra magyar! Oláh veszedelem! Magyar és szász szövetség. Irta ifj. *Móricz* Pál debreczeni hírlapíró, ki a „Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségé”-nek támogatásával tanulmányútát tett Erdélyben. Tanulmányozásának tárgya a nemzetiségi kérdés volt. Rövid, de esinosan írt tanulmányának veleje abban foglalható össze, hogy Erdélyben a magyarság meggyengült s a nemzetiségi törekvések a legkomolyabb veszedelemmel fenyegetik. A két nemzetiség közül (a szász és oláh) az erősebb és így a veszedelmesebb fél is a román. A román nemcsak a magyarságot fenyegeti, de az alig kétszázézer főnyi szászságot is. Éppen ezért a szászoknak és a magyaroknak szövetezniök kell egymással a románok ellen. Érdekes és e tekintetben eredeti megfigyelés, hogy a szászokat rokonszenves népnek, a románokat pedig alattomos, ravasz népnek festi. Rettenetes szapora fajnak mutatja be a románt, a mi azonban nem áll. A román népelem természetes szaporasága az erdélyi magyarságé mögött marad. De megáll abban az értelemben, hogy míg a magyar századok folyamán át harezolt és elvérzett, addig az oláhság békén legeltette nyáját és elszaporodott s elfoglalta a föld jó részét. A tanulmány hangjára vonatkozóan is megjegyezhetjük, hogy igen éles, sőt néhol sértő módon nyilatkozik a románokról, a mivel nem javítjuk, csak rontjuk a helyzetet. De eltekintve ez apróbb hibáktól, a kis tanulmány komoly törekvés és becsületes igyekezet eredménye, s azért őszintén óhajtánók, hogy mentől szélesebb körben váljék ismeretessé s főleg óhajtandó volna, hogy a mindinkább pusztuló szászság belátná azt, hogy nem a magyar elem az, melytől kínai fallal elzárkóznia kell, hanem más oldalról fenyegeti a veszedelem, melynek épen a magyarságra támaszkodva tudhatna leginkább ellenállani.

Genealogiai Füzetek, a *Sándor* Imre és *Sebestyén* József szerkesztésében Kolozsvárt megjelenő családtörténeti folyóiratának aug.—szept. száma gazdag tartalommal jelent meg s a kozmatelki ásátások alkalmából jórészt a Baresai Ákos és családja emlékezetével foglalkozik. *Sándor* Imre a Baresaiak eredetéről ír, *Dr. Endes* Miklós: Baresai Ákos Erdély közjogában ez. a. Erdély hivatalos négy peesétjének megállapítását méltatja, *Kelemen* Lajos Baresai Ákos pihenőhelyéről — *Kovács* István Baresai Ákos fejedelem érmeléséről ír. *Gyulai* Richárd Baresai Tamás leszármazási tábláját állította össze. Az adattár is Baresai leveleket közöl. A czímerék közt *Rács* Viktor váradi Baranyai Literati Péter czímerét közli

1630-ból s *Kelemen* Lajos marosvásárhelyi Kovács Péterét 1630-ból, mindkettőt Brandenburgi Katalintól.

Maros-Torda vármegye nemes családjai összeállítása jelent meg e nyár folyamán *Palmay* József tollából, folytatásként Udvarhely vármegye és Háromszék vármegye nemes családjai után. Ez a kötet vékonyabb (144 l.) mint a két előbbi, mert a szerkesztő a „Turul” kritikája következtében mellőzte az egyes kimagasló alakok közéleti szereplésének tűzetesebb leírását. Egyebekben ez a kötet is hasonló elvek és módszer szerint készült, mint az előbbieik — nyomtatott források és főként a családok közlései alapján, melyek — természetesen — kritikával használandók.

Carmen Miserabile czímen (a mely Rogerius mester tatárjárásról írt munkáját juttatja eszünkbe, de ezzel semmi vonatkozásban nincs) dr. *Bárány* Gerő bölcséleti tanulmányt írt és adott ki különnyomatként az Uj Magyar Szemléből. „Az életet, az ember életét akarom szétszedni — úgymond — ki akarom mutatni, hogy a nagy mindenségben, a természetben és az ember életében nincs semmi sem, a mi megmagyarázná a dolgok létét. Át akarom szenvedni ismételten a világnak szenvedését és szenvedésemet tetézni fogom azzal a tudattal, hogy szenvedésemnek nincs oka, nincs ezéja és nincs semmi értelme.” Ezekkel a sötét accordokkal kezdi tanulmányát, melyen pessimisticus világnézet vonul végig, de a mely mély gondolkozásnak szüleménye és sötét alaphangja mellett is nagyon értékes és tanulságos olvasmány. (Bpest, 1904. 36 l. ára 1 k. 20 fillér.)

Az Olcsó Könyvtár új füzetei. Az Olcsó Könyvtár, ez a Gyulai Pál szerkesztésében, a Franklin-Társulat kiadásában megjelenő jeles gyűjtemény három újabb értékes füzettel gyarapodott. Az 1350—1352. számú füzet Keller Gottfried híres regényét, a „Falusi Romeo és Juliá”-t közli Elek Arthur magyaros, szép fordításában. Az 1357—1358. sz. „Brassai Sámuel emlékezete” czímmel Concha Győző egyetemi tanár akadémiai emlékbeszédét tartalmazza, a melyben a múlt század egyik legjelesebb magyarjának életét, működését és jelentőségét ismerteti. Az 1353—1356. sz. füzet Sandeau Gyula egyik legjobb vigjátékát közli, „La Seiglière kisaszszony”-t, Bürner Sándor könnyed, stilszerű fordításában. Az Olcsó Könyvtár egy-egy száma 20 fillér. Az eddig megjelent számok teljes jegyzéke bármely könyvkereskedésben ingyen kapható.